МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0541-смк
спеціальності С5 «Соціологія»
освітньої програми «Соціологія
медіації і кримінології»
О.К. Дронова

Керівник: доцент, професор кафедри
соціології, д.філос.н.
В.О. Скворець

Рецензент: професор, професор кафедри
соціології, д.філос.н.,
М.А. Лепський

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність 054 Соціологія
Освітня програма Соціологія медіації і кримінології

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____В.О. Скворець
23 грудня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Дроновій Олені Костянтинівні

1. Тема роботи (проекту) Соціальний портрет лідера злочинного угрупування
Керівник роботи Скворець В.О., доцент, д.філос.н., професор кафедри соціології
Затверджені наказом ЗНУ від 19 грудня 2024 року № 1992-с
2. Строк подання студентом роботи 06 червня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. Турчин, Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 4. С. 211–215. 2. Костенко, М. В. Психологічні характеристики організованих злочинних груп. *Форум права.* 2014. №3. С. 150–154. 3. Столбовий, В. П. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угрупувань. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України.* Львів : ЛЮІ МВС України, 2004. № 1. С. 124–146. 4. Гула, Л. Ф. Відмежування функцій лідера організованої злочинної групи від інших співучасників злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. 2013. Вип. 1. С. 349–360.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1. Уточнити зміст понять:«лідер», «злодій в законі», «організована злочинність», «злочинне угрупування», «соціальний портрет злочинця». 2 Охарактеризувати стан наукових досліджень соціального портрета лідера злочинного угруповання, з акцентом на сучасні українські та зарубіжні праці; 3. Визначити підходи та методи дослідження, що використовуються для вивчення соціальних характеристик лідера злочинного середовища; 4. Охарактеризувати соціальну роль лідера в структурі злочинного угруповання; 5. Проаналізувати теоретичні моделі соціального портрета лідера злочинного угрупування; 6. Описати образи лідера злочинного угрупування в літературі та мистецтві; 7. Розробити програму дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування; 8. Охарактеризувати отримані результати дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування; 9. Розробити пропозиції щодо використання соціального портрету лідера злочинного угрупування у профілактиці криміналізації суспільства.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Скворець В.О., професор кафедри соціології	24.12.24	24.12.24
Розділ 2	Скворець В.О., професор кафедри соціології	04.02.25	04.02.25
Розділ 3	Скворець В.О., професор кафедри соціології	04.04.25	04.04.25

7. Дата видачі завдання 23 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Грудень 2024	*виконано*
2.	Опрацювання наукових джерел	Грудень 2024	*виконано*
3.	Робота над вступом	Січень 2025	*виконано*
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	*виконано*
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	*виконано*
6.	Проведення соціологічного дослідження	Березень 2025	*виконано*
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	*виконано*
8.	Робота над висновками	Травень 2025	*виконано*

Студент _____ О.К. Дронова

Керівник роботи (проекту) _____ В.О. Скворець

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Т.О. Ратушна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: складається з 68 сторінок, 33 позицій у списку літератури та 1 додатку.

ЛІДЕР, ЗЛОДІЙ В ЗАКОНІ, ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ, ЗЛОЧИННЕ УГРУПУВАННЯ, СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЗЛОЧИНЦЯ

Мета наукового дослідження: аналіз соціального портрета лідера злочинної групи в межах міждисциплінарного підходу, спрямований на виявлення соціально-психологічних характеристик лідера, механізмів його впливу, способів управління угрупуванням.

Об'єктом наукового дослідження є особа, що має статус лідера злочинних угрупувань.

Предмет наукового дослідження: соціально-психологічна характеристика особи, що зумовлює її лідерські якості в злочинному світі.

Методи наукового дослідження: аналіз документів, порівняльний аналіз, типологізація, аналіз образів у культурі, опрацювання відкритих джерел.

Висновки: Реалізовано поставлені завдання, що дозволило комплексно охарактеризувати соціальний портрет лідера злочинного угрупування. Уточнено зміст базових понять («лідер», «злочинне угрупування», «злодій у законі», «соціальний портрет»), що забезпечило чітке методологічне підґрунтя.

Проаналізовано стан наукових досліджень, у яких виявлено домінування кримінально-правового підходу, тоді як соціологічна і медіативна перспектива залишаються недостатньо розкритими. Визначено типові риси лідера злочинної групи — харизматичність, стратегічність, маніпулятивність, адаптивність.

Встановлено, що лідер виконує не лише організаційну, але й ідеологічну функцію, формуючи правила, цінності та стратегії дій угрупування. Проаналізовано моделі лідерства у злочинному середовищі та культурні образи таких фігур, які часто романтизуються в масовій свідомості.

Сформульовано практичні рекомендації для профілактики криміналізації, раннього виявлення потенційних лідерів у ризикових групах та впровадження заходів ресоціалізації.

SUMMARY

The thesis consists of 68 pages, 33 references and 1 appendix.

LEADER, THIEF IN LAW, ORGANIZED CRIME, CRIMINAL GROUP, SOCIAL PROFILE OF A CRIMINAL

The purpose of the scientific research: analysis of the social portrait of the leader of a criminal group within the framework of an interdisciplinary approach, aimed at identifying the socio-psychological characteristics of the leader, the mechanisms of his influence, and methods of managing the group.

The object of the scientific research: a person who has the status of a leader of criminal groups.

The subject of the scientific research: a socio-psychological characteristic of the person that determines his leadership qualities in the criminal world.

Methods of scientific research: document analysis, comparative analysis, typology, analysis of images in culture, processing of open sources.

Conclusions: The tasks set were implemented, which allowed for a comprehensive description of the social portrait of the leader of a criminal group. The content of the basic concepts (“leader”, “criminal group”, “thief in law”, “social portrait”) was clarified, which provided a clear methodological basis.

The state of scientific research was analyzed, in which the dominance of the criminal-legal approach was revealed, while the sociological and mediatological perspective remains insufficiently revealed. The main research methods allowed for the identification of typical features of the leader of a criminal group - charisma, strategy, manipulativeness, adaptability.

It was established that the leader performs not only an organizational, but also an ideological function, forming the rules, values and strategies of the group's actions. Models of leadership in the criminal environment and cultural images of such figures, which are often romanticized in the mass consciousness, were analyzed.

Practical recommendations have been formulated for the prevention of criminalization, early identification of potential leaders in risk groups, and implementation of resocialization measures.

ЗМІСТ

ВСТУП……..6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ…….....10
1.1. Уточнення змісту понять: «лідер», «злодій в законі», «організована злочинність», «злочинне угрупування», «соціальний портрет злочинця»……...10
1.2. Стан дослідження соціального портрета лідера злочинного угрупування……..……..23
1.3. Підходи і методи дослідження соціального портрета лідера злочинного угрупування……...…….27
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ……....34
2.1. Дослідження соціальної ролі лідера злочинного угрупування…..…….34
2.2. Теоретичні моделі соціального портрету лідера злочинного угрупування……39
2.3. Образи лідера злочинного угрупування в літературі та мистецтві…….…46
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ…….50
3.1. Програма дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування…….....50
3.2. Результати емпіричного дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування……....51
3.3. Пропозиції щодо використання соціального портрету лідера злочинного угрупування у профілактиці криміналізації суспільства……....59
ВИСНОВКИ……...……...….62
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……65
ДОДАТКИ……...69

ВСТУП

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому що сучасне суспільство стикається з низкою викликів, серед яких особливе місце займає організована злочинність, яка не лише здійснює на руйнівний вплив на правову систему держави, а й формує паралельні соціальні структури, що послаблюють авторитет законодавчої та виконавчої гілок влади. Організовані злочинні групи не є спонтанними чи хаотичними утвореннями – навпаки, вони мають чітку внутрішню ієрархію, усталені правила поведінки, розподіл ролей та ресурсів. Центральною фігурою в такій структурі є лідер, який є не лише лідером, а й носієм певної соціальної ролі та ідеології, що визначає ціннісні орієнтири групи.

Важливість вивчення соціального портрета лідера злочинної групи зумовлена тим, що саме ця особа має вирішальний вплив на формування кримінальної субкультури, на внутрішню дисципліну групи та на її взаємодію із зовнішнім світом – суспільством, владою, правоохоронними органами. Ретельне вивчення цих постатей дозволяє не лише краще зрозуміти характер їхнього впливу, але й розробити більш ефективні стратегії боротьби зі злочинністю, зокрема методи профілактики, соціальної реабілітації та виявлення потенційних ризиків у вразливих соціальних групах.

Крім того, актуальність обраної теми зростає в умовах глобалізації, діджиталізації та транснаціоналізації злочинної діяльності, де лідери злочинних угруповань часто мають не лише місцевий, а й міжнародний вплив. Соціальний портрет такого лідера сьогодні – це не лише образ кримінального авторитета, а й потенційно впливової фігури в політичному, економічному та інформаційному просторі. Це вимагає комплексного міждисциплінарного підходу до дослідження, що поєднує соціологію, кримінологію, психологію та політологію.

Проблемна ситуація полягає в тому, що в умовах зростання рівня організованої злочинності в Україні та світі соціально-психологічна природа лідерства у злочинних групах залишається недостатньо вивченою. Більшість існуючих досліджень зосереджені на правових аспектах боротьби зі

злочинністю, бракує глибокого розуміння соціального феномену лідера в кримінальному середовищі. Це ускладнює ефективне прогнозування, запобігання та нейтралізацію злочинної діяльності, що формується навколо цих осіб.

Лідер злочинної групи – це не просто особа, яка вчиняє протиправні дії, а особа з високим рівнем впливу, здатна консолідувати навколо себе соціальну групу, нав'язувати їм свої цінності та ідеали, формувати внутрішні правила взаємодії та контролю. Його вплив часто виходить за межі групи, поширюючись на економічну, політичну та соціальну сфери.

Недостатнє теоретичне та емпіричне розуміння цього феномену перешкоджає формуванню цілісної концепції боротьби з організованою злочинністю, особливо на рівні виявлення, характеристики та нейтралізації її лідерів. В результаті злочинні структури продовжують адаптуватися до змін у суспільстві та зберігають свою стійкість, часто завдяки здатності лідера стратегічно мислити, маніпулювати людьми та використовувати соціальні механізми впливу.

Об'єктом дослідження є особа, що має статус лідера злочинних угрупувань.

Предметом дослідження є соціально-психологічна характеристика особи, що зумовлює її лідерські якості в злочинному світі.

Метою дослідження є комплексний аналіз соціального портрета лідера злочинної групи, в контексті міждисциплінарного підходу, що поєднує соціологічний та кримінологічний аналіз. Дослідження має на меті виявити ключові соціально-психологічні характеристики цих лідерів, розкрити механізми їхнього впливу на структуру злочинної групи та з'ясувати способи забезпечення ними згуртованості та внутрішнього контролю. Особлива увага приділяється вивченню впливу лідера, моделі управління в злочинній організації та стратегій запобігання злочинним лідерам та організаціям.

Аналіз має на меті не лише поглибити наукове розуміння лідерства в кримінальному світі, але й сприяти розробці практичних підходів для раннього

виявлення кримінальних лідерів, зниження рівня їхнього впливу та впровадження механізмів ресоціалізації осіб, схильних до проявів лідерських якостей у кримінальному середовищі.

Завдання. У рамках поставленої мети перед дослідженням стоїть низка завдань, спрямованих на комплексне вивчення феномену лідерства в організованих злочинних угрупованнях:

- уточнити зміст понять, що складають понятійно-категоріальний апарат роботи («лідер», «злодій у законі», «організована злочинність», «злочинне угруповання» та «соціальний портрет злочинця»);
- охарактеризувати стан наукових досліджень соціального портрета лідера злочинного угруповання, з акцентом на сучасні українські та зарубіжні праці;
- визначити підходи та методи дослідження, що використовуються для вивчення соціальних характеристик лідера злочинного середовища;
- охарактеризувати соціальну роль лідера в структурі злочинного угруповання;
- проаналізувати теоретичні моделі соціального портрета лідера злочинного угрупування;
- описати образи лідера злочинного угрупування в літературі та мистецтві;
- розробити програму дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування;
- охарактеризувати отримані результати дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування;
- розробити пропозиції щодо використання соціального портрету лідера злочинного угрупування у профілактиці криміналізації суспільства.

Гіпотеза дослідження: Передбачається, що лідер злочинної групи формується під впливом певних соціальних, психологічних та культурних факторів і володіє комплексом специфічних особистісних характеристик, які дозволяють йому здійснювати ефективний контроль над членами групи,

підтримувати авторитет, зберігати структуру та адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Ймовірно, що наявність харизматичних рис, стратегічного мислення, здатності до маніпулювання та глибокого знання кримінальної субкультури є визначальними для досягнення лідерської позиції в організованому злочинному середовищі. Також можна гіпотетично припустити, що образи лідерів, представлені в масовій культурі, впливають на реальні уявлення суспільства про кримінальну владу, сприяючи певній романтизації кримінального лідерства, що ускладнює запобігання злочинності.

Структура роботи. Бакалаврська робота включає вступ, три розділи, висновки, список літератури.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ

1.1. Уточнення змісту понять: «лідер», «злодій в законі», «організована злочинність», «злочинне угрупування», «соціальний портрет злочинця»

Кримінальна субкультура, як і будь-яке соціальне явище, навіть негативне, має свої закони розвитку, свою структуру, свої зовнішні та внутрішні прояви, які необхідно класифікувати для чіткого розуміння завдання дослідника проблеми. Ряд вчених, що займалися розробкою цієї проблеми, зробили спробу класифікувати субкультурні відносини за певними критеріями.

Ці проблеми досліджували науковці, зокрема, Лопушанський Ф.А., Найдіс І.Д., Кальман О.Г., Бандурка О.М., Меденцев А.І., Калімбет І.В., Джужа О.М., Гуров В.О., Кур В.С. та інші.

Сьогодні проблема організованої злочинності залишається актуальною, і в цьому контексті важливо розуміти, хто є лідерами злочинних угруповань і яку роль вони відіграють. Їхній соціальний портрет допомагає побачити не лише особистісні риси, а й те, як вони впливають на інших, як вони здобувають авторитет і чому стають головними в злочинному середовищі. Щоб це дослідити, потрібно чітко розуміти, як і якими засобами це робити – тобто мати відповідну методологію.

Для кращого розуміння методології вивчення соціального портрета лідера злочинної групи важливо насамперед зосередитися на детальному розборі термінології. У науковій роботі будь-яке явище слід вивчати крізь призму чітко визначених понять, оскільки неоднозначність у тлумаченні може призвести до спотворення змісту дослідження або неправильного розуміння його результатів. Враховуючи, що поняття «лідер», «злодій в законі», «організована злочинність», «злочинне угрупування», «соціальний портрет злочинця», можуть тлумачитися по-різному, залежно від контексту – соціологічного, кримінологічного чи

психологічного – необхідно дати їм точне визначення саме в рамках обраної теми.

Крім того, уточнення змісту понять дозволяє краще структурувати дослідження, визначити межі аналізу та забезпечити узгодженість використання термінології на всіх етапах роботи. Це також допомагає уникнути подвійного тлумачення ключових категорій та створює основу для формування цілісного та обґрунтованого теоретичного підходу до вивчення лідерства в кримінальному середовищі.

Згідно з посібниками, лідер (від англ. leader – провідний) – це людина, яка користується найбільшим авторитетом і впливом у будь-якому колективі; людина, яка займає керівну посаду серед інших, подібних [1]. Слід наголосити, що різні науки мають свій погляд на тлумачення поняття «лідер», який визначається специфікою кожної окремої науки. Соціологи розглядають лідера як члена групи, який користується великим авторитетом і впливом у будь-якому колективі, здатного керувати групою; людину, яка завдяки своїм особистим якостям має значний вплив на членів соціальної групи [2; 3].

Для глибшого розуміння, варто розглянути на порівняльному аналізі , чому методологічно неправильно ототожнювати поняття «лідер» зі схожим поняттями «керівник», оскільки вони мають різне смислове навантаження. Визначення «лідер» та «керівник» перетинаються за значенням відповідно з формальним та неформальним лідерством [4]. Керівник може бути лідером, але лідер не обов'язково є формально визнаним керівником. Існують такі відмінності між лідером і керівником: 1. Керівник офіційно призначається, тоді як лідер неофіційно висувається. 2. Керівнику законом надаються певні права та повноваження. Лідер не має юридично встановленої системи санкцій, використовуючи яку він міг би впливати на інших людей. 3. Керівник представляє свою групу в зовнішній організації та вирішує питання, пов'язані з її відносинами з іншими групами, тоді як лідер обмежений у своїй сфері діяльності переважно межами внутрішньогрупових відносин. 4. Керівник несе відповідальність перед законом за стан справ у групі та результати її діяльності.

Лідер не несе жодної особистої відповідальності за незадовільну роботу групи або за те, що в ній відбувається [24, с. 245].

Лідером може бути посадова особа, формальний керівник групи, наділений необхідними повноваженнями, або неформальний лідер - рядовий член групи, «вожак», чиї особисті якості та авторитет дозволяють йому суттєво впливати на поведінку та настрій людей, вести їх за собою [2]. При вивченні цього питання варто зазначити, що в природі існує певна класифікація «лідерів»: 1) «лідер (організатор)» – характеризується активною участю; 2) «лідер (генератор ідей)» – тіньовий учасник [5]. До першої категорії належить, як ми вже розуміємо, активний учасник злочинної групи, який зберігає за собою право приймати важливі для злочинної групи рішення, керувати нею, у злочинних групах, що складаються з двох-трьох учасників, лідер не проявляє себе чітко, скоріше, його функції не спрямовані на керівництво такими групами, але його «функціональна роль» чітко виражена у складніших злочинних групах. До другої категорії лідерів (генераторів ідей) належать тіньові центральні фігури, які вкладають свої незаконні ідеї в голови та говорять з вуст найавторитетніших злочинних груп, поважають кримінальний закон та не вчиняють жодних злочинних та незаконних дій, визначених кримінальним законодавством, та тіньові фігури, які знаходяться на відстані, через що їхня поява часто залишається невідомою для пересічних членів злочинних груп. [6, с.212]. Соціологія розглядає лідерство, з одного боку, як соціальні відносини панування та підпорядкування в групі, організації та суспільстві, засновані на здатності лідерів приймати рішення та здійснювати вплив, а з іншого боку, як функції, що виконуються лідерами в групі, планування, координацію та контроль діяльності, що здійснюється старшими членами групи [2].

Доречно було б розглянути особливий тип професійного злочинця, як «злодій у законі», він же безпосередній лідер. До «злодіїв у законі» слід віднести людей, які вже були неодноразово судимі (хоча серед сучасних «злодіїв у законі», як в Україні, так і в країнах пострадянського простору, можна також спостерігати значну кількість злочинців, які ніколи раніше не були судимі), тобто

людей, які глибоко засвоїли кримінальну субкультуру; які мають високий авторитет у кримінальному світі; яких визнають, як правило, ті, хто вже має статус «злодіїв у законі» [7].

Визнання злочинця «злодієм у законі» у більшості випадків здійснюється на злодійських зборах, які є певним «законодавчим органом» кримінального світу, уповноваженим визначати систему злодійської етики («злочинну ідеологію»), вирішувати найважливіші та складні питання життя у кримінальному світі. До цих питань належать, зокрема, визначення джерел поповнення «загального фонду»; ліквідація осіб, які зрадили інтереси злочинної спільноти або завдали цій спільноті значної шкоди; вибір форм і методів незаконної діяльності; концептуальне ставлення кримінального світу та членів цього світу до певних законодавчих актів [7].

Таким чином, «злодій у законі» – це особа, яка має статус професійного злочинця, що підтверджує її належність до кримінальної еліти, найвищий авторитет та можливість впливу в кримінальному середовищі та за його межами, отримані через певну корпоративну процедуру визнання її досягнень у кримінальній кар'єрі та особистих якостей одного з лідерів злочинної групи [7, с. 210-211].

Розглянуті нами ознаки та характеристики «злодіїв у законі» потребують ґрунтовного вивчення, оскільки це забезпечить більш повне виявлення факторів, які змушують лідера злочинного світу застосовувати адекватні заходи для його виправлення та запобігання вчиненню злочинів у майбутньому. Враховуючи останні зміни у кримінальному законодавстві (які передбачають кримінальну відповідальність за: створення, керівництва злочинним співтовариством або злочинною організацією, а також участь у ньому – ст. 255 Кримінального кодексу України; встановлення або поширення злочинного впливу – ст. 255-1 Кримінального кодексу України; організацію, сприяння в організації або участі у злочинному зібранні (сходці) – ст. 255-2 Кримінального кодексу України), бачимо, що наразі значна увага приділяється такому питанню, як нейтралізація та максимальне обмеження діяльності «злодіїв у законі» та інших кримінальних

авторитетів, але лише подальше активне впровадження цих кримінально-правових новел та розробка відповідного алгоритму превентивного впливу на цю категорію осіб призведе до покращення криміногенної ситуації та зменшення негативного злочинного впливу «злодіїв у законі» на життя українського суспільства [8].

З іншої сторони, сутність організованої злочинності слід розкривати через найхарактерніші риси та ознаки, властиві українській кримінальній дійсності. Вітчизняні дослідники неодноразово намагалися сформулювати визначення цього явища, спираючись на особливості його прояву в умовах нашої держави. Зокрема, організована злочинність розуміється як відносно самостійне негативне соціальне явище, що відображає процес консолідації кримінального середовища в певному регіоні або в країні в цілому. Вона характеризується чіткою ієрархією, в якій лідери, не беручи безпосередньої участі у злочинах, виконують організаційні, управлінські та ідеологічні функції. Важливою особливістю є систематичне залучення посадових осіб до злочинної діяльності, що свідчить про високий рівень корупції. Крім того, організовані групи прагнуть монополізувати певні сфери незаконної діяльності, розширити свій вплив та створити механізми боротьби з органами державного контролю. Це явище є своєрідним симбіозом загальнокримінальних та економічних злочинів на якісно новому рівні, коли тяжкі злочини скоюють стабільні, мобільні, глибоко засекречені групи з чіткою ієрархією та керівним центром [10].

Організована злочинність – це нова форма злочинної діяльності, що охоплює комплекс злочинів, скоєних об’єднанням осіб, об’єднаних з метою контролю над певною територією або певною сферою суспільного життя, а її структура дозволяє здійснювати подібні та різноманітні дії. Водночас вона включає елементи економічних, посадових та професійних злочинів, хоча й не є їх механічною сукупністю [10, с. 49].

Незважаючи на те, що існуючі визначення ще не дають повного уявлення про організовану злочинність, вони зосереджуються на двох ключових елементах: характері організованої злочинної діяльності та специфіці

організованої злочинної групи, яка здійснює цю діяльність. Саме ці фактори дозволяють розглядати організовану злочинність як складне соціально-кримінальне явище та мають стати відправною точкою у формуванні наукового розуміння її сутності, а також у розробці стратегічних напрямків боротьби з нею[10].

Однією з найнебезпечніших форм співучасті у злочинній діяльності є створення та функціонування злочинної організації, що становить серйозну небезпеку для суспільства. Це значно підвищує рівень загрози від злочинних посягань, збільшує масштаби завданої шкоди та ускладнює боротьбу з такими формами злочинності. Сам факт створення злочинної організації, а також вчинення злочинів у складі такої структури, законодавчо визнано вимогами, що обтяжують кримінальну відповідальність, у правових системах багатьох країн світу. З метою гармонізації підходу до кримінального переслідування учасників організованих злочинних груп Рада Європи у 1998 році прийняла спеціальний документ – «Про визнання участі у злочинних організаціях на території держав-членів Європейського Союзу кримінальним правопорушенням» [15, с. 199].

Німецький кримінолог Г. Шнайдер спробував узагальнити та синтезувати ознаки кримінальної організації, виокремивши такі положення:

1) задоволення потреб населення організованою злочинністю в незаконних товарах та послугах;

2) здійснення своєї діяльності раціонально та систематично (злочинні дії визначаються врахуванням незначних ризиків та значних прибутків);

3) організація групи побудована на жорсткому розподілі ролей;

4) формування її системи цінностей професіоналами – представниками організованої злочинності;

5) існування будь-якого злочинного синдикату знаходиться в підлеглій залежності від лідера, який неухильно йде на пошук можливостей для злочинних дій, розраховує ступінь ризику, варіанти та сценарії злочинних проектів, контролює їх реалізацію. Маючи у своєму розпорядженні значні фінансові можливості, злочинна конфедерація не вдається до підбору жертв та проведення

операцій (вона натискає на курок лише тоді, коли злочинне діяння пов'язане з мінімальним ризиком);

6) авторитаризм злочинної організації в її основних принципах (беззаперечна лояльність усіх учасників, заборона різних злочинних діянь без присутності керівництва);

7) ґрунтує свою діяльність на нейтралізації державного переслідування, що досягається завдяки повній лояльності ланки в руках адвокатів, а також в результаті систематичної корупції представників влади [16, с. 173].

Для того, щоб декілька осіб об'єдналися у злочинну групу, необхідні певні причини. Такими причинами можна вважати:

а) неможливість вчинити злочин самому чи складність його одноосібної реалізації;

б) особисті неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому за наявності антисуспільної спрямованості одного чи декількох із них;

в) спільність інтересів та соціальних установок учасників групи;

г) цілеспрямований вплив осіб, які мають антисуспільну спрямованість та/чи злочинний досвід [23, с. 150].

Таким чином, організовану злочинність, на відміну від інших, можна визначити як сукупність суспільно небезпечних дій, передбачених кримінальним законом, що вчиняються учасниками організованої групи на певній території або в певній сфері діяльності з метою отримання максимального прибутку або інших інтересів з мінімальним ризиком викриття [23].

Поняття «організована злочинність» у кримінальному законодавстві України відображено в положеннях статті 28 Кримінального кодексу України, яка визначає обставини вчинення злочину у складі організованої групи або злочинної організації. Серед ознак, що випливли з аналізу цієї статті, виділяються такі ключові: по-перше, це складний характер вчинених злочинів, що свідчить про системну та тривалу злочинну діяльність; по-друге, злочинна діяльність має груповий характер, що передбачає участь кількох осіб у спільному злочинному намірі; по-третє, вона передбачає попередню змову та чітке

планування дій; по-четверте, існує ієрархічна структура відносин між учасниками; по-п'яте, існує розподіл функцій у злочинній структурі [8].

Водночас важливо зазначити, що на рівні чинного національного законодавства України офіційне визначення поняття «організована злочинність» досі не встановлено. У зв'язку з цим існує певна розбіжність у підходах до тлумачення цього терміна в науковій літературі, що призводить до появи різних авторських концепцій. Загалом, організована злочинність постає як історично зумовлене, соціально негативне явище, зі складною структурою, побудованою за ієрархічним принципом. Вона функціонує на основі накопиченого кримінального капіталу, який тісно пов'язаний з корупцією, і має на меті забезпечення власного захисту, посилення впливу, збільшення доходів шляхом легалізації (відмивання) грошей, а також захоплення контролю над владою, економічними та соціальними процесами [29].

Важливо зазначити, що ні у вітчизняному, ні в міжнародному правовому та кримінологічному дискурсі єдності в розумінні організованої злочинності не досягнуто. Ця науково-правова невизначеність негативно впливає на ефективність боротьби з цим явищем правоохоронними органами та державою в цілому.

Один з найвидатніших українських кримінологів, О. М. Джужа, трактує організовану злочинність як сукупність системно пов'язаних злочинів, що скоюються членами стабільних, ієрархічних злочинних структур (груп, спільнот, об'єднань), які спілкуються один з одним, координуючи зусилля для досягнення спільної мети - отримання максимального прибутку від злочинного бізнесу на певній території або в конкретній місцевості, що знаходиться під їхнім контролем [9].

Усі ці підходи демонструють, що явище організованої злочинності є багатогранним, динамічним та надто складним для чіткого нормативного визначення. Тому воно потребує комплексного правового, соціального та кримінологічного розуміння як передумови ефективної державної політики у сфері боротьби з цим видом злочинності.

Доцільним буде розглянути безпосередньо виконавчу складову організованої злочинності, їх угрупування.

Злочинне угрупування – це реальне, стабільне, хоча й неформальне, об'єднання щонайменше трьох осіб, створене на основі попередньої змови з чітко визначеною метою – систематичним вчиненням злочину. Таке об'єднання діє на принципах професійної злочинної діяльності, спирається на внутрішню організацію та корупційні зв'язки, що забезпечують його життєздатність та стабільність у боротьбі із зовнішнім контролем [11].

Основними рисами таких злочинних організацій є: високий ступінь згуртованості учасників, добре структурована система функціональних ролей, взаємна координація дій (співпраця) та психологічна та поведінкова сумісність між членами групи. Ці риси наближають організовану злочинну групу до поняття «малої соціальної групи» – стабільного колективу людей, які регулярно взаємодіють один з одним на основі спільної мети та системи цінностей [11, с. 266].

Організаційна структура, чисельний склад та характер взаємовідносин у такій групі визначаються її головною метою – вчиненням злочину. Саме спільна мета формує колективну свідомість членів групи, яка не є простою сумою індивідуальних думок. Вона набуває якостей нової соціально-психологічної цілісності, що відображає найсуттєвіші риси та орієнтири групової злочинної діяльності [12, с. 48].

З точки зору соціології малих груп, організовану злочинну структуру не можна розглядати як механічне поєднання осіб, які разом вчиняють злочин. Це інтегроване утворення, в якому формуються стабільні міжособистісні стосунки, узгоджені ролі, підпорядкування спільній злочинній меті та відповідна групова ідентичність. Ці об'єднання функціонують як колективи, в яких відбувається цілеспрямоване планування, розподіл роботи та застосування спеціальних знань і навичок для досягнення злочинних результатів [12].

Вивчення особистості правопорушника є одним з ключових напрямків кримінології, оскільки дозволяє всебічно зрозуміти не лише мотиваційні, а й

соціально-психологічні аспекти злочинної поведінки. Аналіз особистості правопорушника дозволяє нам з'ясувати, чому він скоїв злочин, обставини, що спонукали його до цього, умови його життя, середовище, в якому він виховувався, його індивідуальні риси характеру та механізми прийняття психологічних рішень [12].

Цей підхід має дві основні цілі. По-перше, він прагне виявити конкретні причини та умови, що спонукали людину до вчинення злочину. Це важливо для розробки індивідуалізованих реабілітаційних заходів, запобігання рецидиву та прийняття обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні. По-друге, вивчення особистості правопорушника має абстрактну наукову актуальність, оскільки сприяє формуванню загальних теоретичних знань про природу злочинності як соціального явища. Цей аналіз дозволяє вченим розглядати індивідуальну злочинну поведінку як прояв ширших соціальних, економічних, культурних та психологічних процесів [12].

Крім того, систематичні дослідження особистості, мотиваційних, емоційних та когнітивних характеристик правопорушників забезпечують основу для побудови кримінологічних типологій, моделювання поведінки правопорушників, виявлення груп ризику та прогнозування злочинної діяльності в суспільстві. У цьому контексті розуміння особистості правопорушника є важливим не лише з точки зору кримінального права, але й для соціальної роботи, пенітенціарної системи та превентивної діяльності правоохоронних органів та навчальних закладів [12].

А.П. Закалюк визначив, що структура особистості правопорушника складається з дев'яти блоків (груп) рис:

а) Три з них відображають соціальні характеристики особистості правопорушника (її особистості):

– риси виховання та соціалізації людини (освіта, академічний рівень, спеціальність, риси, звички, досвід, характер дозвілля, культурні потреби тощо);

– риси соціального статусу та соціальних ролей (соціальне становище, рід діяльності, сімейний стан, соціальні умови життя, належність до соціальних

груп, належність до груп з асоціальною або антисоціальною спрямованістю тощо);

– безпосередні риси спрямованості особистості (потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життя, прояви активності в основних сферах соціального життя, потреби, інтереси, асоціальні або антисоціальні цілі, прояви активності);

б) п'ять – біосоціальні, до яких належать наступні:

– демографічні характеристики із соціально-психологічним значенням (стать, вік);

– психофізіологічні характеристики, в тому числі генетичного походження (реакції, адаптації, рухові навички, тип вищої нервової діяльності, риси темпераменту, мислення, в тому числі дефекти, психофізіологічні характеристики генетичного походження);

– показники фізичного здоров'я (загальний стан, фізичні вади, хронічні соматичні захворювання, захворювання, що виникають внаслідок антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ-СНІД);

– показники психічного здоров'я (патологія, що виключає осудність; аномалія (відхилення), що її обмежує; аномалії в межах осудності);

– індивідуально-психологічні характеристики (риси характеру, в тому числі негативні та соціально небезпечні (неприйнятні) вольові якості, емоційні риси);

в) окремий блок – ознаки, пов’язані зі вчиненням особою злочину, що відображають типову ознаку, специфічну для виду злочинної особи, яка пов’язана зі вчиненням останньою злочину (ознаки складу злочину, способи досягнення злочинної мети, мотиви, вина та роль у злочинному діянні, ознаки ставлення особи до злочину, інші кримінально-правові ознаки: наявність попередніх судимостей, особливості злочинів, за які особа вже була засуджена, відбування покарання за попередніми судимостями, звільнення від кримінальної

відповідальності, застосування різних видів дострокового звільнення від відбування покарання) [13, с. 257-258].

Описуючи конкретно тип лідера в кримінальному середовищі, необхідно зауважити що він формується під впливом низки взаємопов'язаних факторів, які визначають не лише характеристики його поведінки, але й стиль керівництва, систему взаємин з членами групи, а також ефективність управління злочинною діяльністю. Серед ключових факторів, що мають вирішальний вплив на тип лідера, можна виділити наступні: 1) Тип злочинної групи, в якій діє лідер. Це принципові відмінності між вуличними бандами, економічно організованими злочинними структурами, мафіозними синдикатами чи релігійно-екстремістськими групами.

Таким чином, кожен тип характеризується різними вимогами до типу лідерства – від фізичного домінування до стратегічного мислення чи релігійної харизми. 2) Соціальне походження та середовище формування особистості лідера, зокрема, чи походив він з вуличної злочинності, чи навчався у тюремній школі, чи мав бізнес-або політичне минуле. Це безпосередньо впливає на стиль керівництва, авторитет серед підлеглих та тактичний підхід до злочинної діяльності. 3) Рівень освіти та життєвий досвід також мають велике значення. Освічений лідер, як правило, має кращі аналітичні здібності, здатність до далекого планування, ефективної комунікації та формування вигідних альянсів. 4) Культурне та субкультурне середовище, в якому діє група. Це може бути субкультура «злодіїв у законі», вулична культура або сегмент криміналізованого бізнесу. Кожна з них диктує свої правила поведінки, свою систему цінностей та формати взаємодії, що визначають модель лідерства [13].

У світовій кримінальній практиці можна навести приклади різних типів лідерів, які чітко демонструють вплив вищезазначених факторів:

1) Пабло Ескобар – класичний приклад лідера, який поєднував харизму з сильною авторитарною владою, здатністю маніпулювати масами та контролювати величезні території за допомогою страху та популярності;

2) Семен Могилевич – уособлення так званого «інтелектуального лідера», який побудував злочинну імперію за допомогою складних фінансових схем, мінімізуючи особисту участь у насильстві;

3) Лідери українських злочинних організацій 1990-х років – це переважно фігури з яскраво вираженими авторитарними та психопатичними рисами, які забезпечували контроль за допомогою залякування та суворого підпорядкування;

4) Лідери молодіжних банд часто мають харизматичний характер, але їхній вплив зазвичай короткочасний та нестабільний, що пояснюється віком, емоційними та соціальними факторами [30].

Лідер злочинної групи – це багатовимірне соціально-психологічне явище. Його особистість формується під впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів, що включають як особистісні характеристики, так і вплив кримінального середовища. Типологія лідерів дозволяє глибше зрозуміти природу організованої злочинності, дозволяє прогнозувати поведінку злочинних груп, їх здатність до еволюції, а також підвищує ефективність превентивних заходів правоохоронними органами [30].

Уточнення змісту таких понять як «лідер», «злодій у законі», «організована злочинність», «злочинна група» та «соціальний портрет злочинця» створює методологічну основу для дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування. Кожне з цих понять розкриває важливий аспект феномену кримінального лідерства та дозволяє здійснити комплексний аналіз такої особи з урахуванням соціально-психологічних, кримінологічних та культурних факторів.

Поняття «лідер» розглядалося в загальному соціальному контексті як особа, яка має вплив на групу, проте в умовах кримінального середовища лідерство набуває специфічних рис – таких як харизма, здатність до маніпулювання, суворий контроль та дотримання кримінальних «кодексів». Визначення «злодія в законі» як специфічного типу кримінального лідера, що діє за негласними правилами кримінального світу, дозволяє зрозуміти різницю між

пересічним організатором злочинної діяльності та представником вищої «еліти» кримінального середовища.

Терміни «організована злочинність» та «злочинна група» окреслюють структурні та функціональні особливості злочинної організації, дозволяючи визначити ієрархію, розподіл ролей та механізми впливу лідера. У свою чергу, поняття «соціальний портрет злочинця» слугує основою для комплексного аналізу особистісних та соціальних характеристик суб'єкта, який виконує керівну роль у злочинній структурі.

Таким чином, уточнення цих понять створює надійну методологічну основу для подальшого дослідження соціального портрета лідера злочинної групи та розуміння природи злочинного впливу на суспільство.

1.2. Стан дослідження соціального портрета лідера злочинного угрупування

Дослідження соціального профілю лідера злочинної групи наразі досить розвинені, але водночас представляють багато суперечливих та маловивчених аспектів. Тема лідерства в організованій злочинності активно вивчається в рамках кримінології, соціології, психології та політології, особливо стосовно мафіозних або квазідержавних структур.

Більшість дослідників погоджуються, що лідер злочинної групи – це не просто керівник, а ключова фігура, яка визначає стратегію, організовує діяльність групи, підтримує дисципліну та приймає рішення щодо розподілу сфер впливу, ресурсів та функцій. Тому вивчення їхнього соціального профілю дозволяє краще зрозуміти не лише структуру самої групи, але й її мотиви, методи та масштаби її діяльності.

У вітчизняній та міжнародній науці виділяють кілька підходів до аналізу лідерства в кримінальному середовищі: 1) Психологічний підхід зосереджується на особистісних рисах: харизма, рішучість, схильність до маніпуляцій, авторитаризм; 2) Соціологічний підхід розглядає лідера як продукт соціального середовища (вулиця, в'язниця, бізнес, політика) та аналізує умови, що сприяють

їх формуванню; 3) Структурно-функціональний підхід вивчає роль лідера як координатора групової взаємодії, розподіл функцій та контроль ресурсів [16].

Визначення лідера – це природний психологічний процес, характерний для будь-якого об'єднання, в тому числі й злочинного. У кримінальному праві лідером злочинної групи зазвичай є її організатор, тобто особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою чи вчиненням, а також особа, яка створила або керувала організованою групою чи злочинною організацією, або особа, яка фінансувала чи організувала приховування злочинної діяльності такої групи [16, с. 350]. Так, І.С. Редько стверджує, що для того, щоб стати лідером групи, людина повинна володіти комплексом особистих соціально-психологічних якостей, зокрема: – високий рівень ініціативності та активності; – досвід та навички в організаторській діяльності; – зацікавленість у досягненні мети групи; – високий рівень знань групових справ; – індивідуальні якості, такі як достатня комунікабельність та особиста привабливість; – високий рівень престижу та авторитету в групі [17, с. 190].

Так, Г.К. Солодовнікова вказує, що лідери-організатори мають такі характеристики: – соціальне походження: вони походять переважно з багатодітних сімей з низьким рівнем доходу; їх ідеологічний фундамент базується на спрощеному розумінні світу, примітивному розумінні засобів боротьби (шляхом насильства); Ідеологія: сукупність радикальних ідеологічних установок, що служать теоретичною основою для незаконного прояву насильства в різних формах, з метою досягнення певних цілей [18, с. 331]. Лідерські якості та здатність керувати іншими базуються на емоційній холодності, яка значно блокує або обмежує суб'єктивні можливості для емпатії. Це обмеження дозволяє підтримувати необхідну соціально-психологічну дистанцію, тверезо аналізувати ситуації, що виникають, враховуючи найважливіші моменти, і на основі цього приймати раціональні рішення. Між цими групами лідерів існує приховане суперництво та ворожнеча, але завдяки спільності цілей та способів їх досягнення вони взаємодіють. Лідер часто не є каторжником; він високоінтелектуальний, освічений, володіє організаторськими

здібностями, працював з професійними злочинцями з «авторитетів» і навіть зі «злодіями в законі» як консультантами [16, с. 358].

До основних мотивів лідера злочинного угруповання належать: - ідеологічні, трансформаційні, активна зміна світу, влада над людьми; - комерційний інтерес та привабливість тероризму як особливої діяльності; мотив самореалізації.

До загальних характеристик лідера злочинного угруповання належать: - здатність впливати на свідомість та настрій організованої групи (економічний фактор, організаційний фактор); - наявність харизми (схильність домінувати та контролювати інших); - наявність сили волі, схильність до агресії, висока потреба в престижі та владі, а також наявність значної критичної соціальної ситуації в молодості; - освіта (неповна вища), членство в радикальній молодіжній організації; - колективізм, здатність підтримувати добрі стосунки з усіма членами бойової групи, принциповість та спрямованість на терористичну діяльність та на саму групу (організацію) [16].

До складу основних соціально-психологічних характеристик лідерів етнічних злочинних груп слід включити такі характеристики: соціальне походження, ідеологічна основа та основні мотиви злочинної діяльності, загальні характеристики особистості злочинця, особистісні характеристики (основні якості злочинця, психологічний тип, наявність синдромів, індивідуальні характеристики, взаємовідносини в соціальній групі, емоційні характеристики, логіка мислення), загальні характеристики успішного злочинця [18, с. 331].

На нашу думку, розуміння соціології дій та особистості правопорушника є ключовим для розуміння самої сутності злочинності.

Тому розуміння механізмів злочинної поведінки та особистості правопорушника є особливо актуальним сьогодні. Вивчення особистості правопорушника, зокрема лідера, має важливе значення для розробки науково обґрунтованих заходів, спрямованих на позитивний вплив на нього.

Вивчення особистості лідера кримінальних організацій та його психологічних характеристик тісно пов'язане з вивченням мотивації злочинної поведінки, як найближчого та безпосереднього особистісного детермінанта.

Деякі кримінологи підтримують твердження, що організатори та лідери злочинних груп та організацій володіють певними організаторськими здібностями [19, с. 132].

У наукових працях згадуються конкретні типи лідерів: авторитарні, харизматичні, інтелектуальні, тіньові, символічні тощо. Також аналізується вплив субкультури, до якої належить група (наприклад, «злодії у законі», вуличні банди, мафіозні структури), на формування стилю лідерства.

Хоча за останні роки з'явилося багато цікавих досліджень, слід визнати, що вивчення соціального профілю лідера злочинної групи досі не є систематичним і потребує подальшого розвитку. Зокрема, бракує міждисциплінарних підходів, емпіричних даних та сучасних аналізів найновіших форм лідерства, що виникають у кіберзлочинності, наркокартелях чи транснаціональних мережах.

Тому проблема залишається актуальною як для науки, так і для поліцейської практики. Глибше розуміння механізмів лідерства в кримінальному середовищі може значно підвищити ефективність боротьби з організованою злочинністю.

У підрозділі 1.2 проаналізовано стан наукової розробки проблеми соціального портрета лідера злочинного угруповання в українській та зарубіжній кримінологічній, соціологічній та психологічній літературі. Огляд показав, що хоча деякі аспекти цього явища вивчаються досить активно, комплексні міждисциплінарні підходи до аналізу лідерства в організованій злочинності залишаються фрагментарними.

Особливу увагу було приділено роботам, які розглядають лідера злочинного угруповання як соціальний фактор зі складною структурою особистості та високим рівнем адаптації до кримінального середовища. Вітчизняні дослідники зосереджуються переважно на кримінально-правових характеристиках лідера, тоді як у зарубіжній науці спостерігається тенденція до

використання соціально-психологічних методів аналізу, які дозволяють глибше розкрити мотиви, типові риси та моделі поведінки таких осіб.

Водночас було виявлено деякі прогалини, зокрема, відсутність системних емпіричних досліджень соціального походження, життєвого шляху, ціннісних орієнтацій та комунікативних стратегій лідерів злочинних угруповань. Необхідність інтеграції судово-медичного аналізу з елементами соціології девіантної поведінки, психології особистості та теорії соціальних ролей стає особливо важливою для формування цілісного розуміння цього явища.

Таким чином, у розділі було показано, що тема соціального портрета лідера злочинної групи є актуальною, але потребує подальших теоретичних узагальнень та практичного осмислення. Це відкриває перспективи для нових досліджень, заснованих на міждисциплінарному підході та з урахуванням як соціальних, так і індивідуально-психологічних факторів.

1.3. Підходи і методи дослідження соціального портрета лідера злочинного угрупування

Вивчення соціального профілю лідера злочинної групи є важливим напрямком сучасної кримінології, оскільки лідер виступає не лише організатором, а й рушійною силою злочинної структури. Його особистість, світогляд, життєвий досвід та стиль управління значною мірою визначають характер, динаміку та рівень небезпеки діяльності всієї групи. Тому важливо використовувати ефективні підходи та методи, що дозволяють не лише описати, а й глибше зрозуміти феномен лідерства в кримінальному середовищі [15].

У цьому підрозділі розглянемо основні наукові підходи до вивчення особистості лідера злочинної групи, зосереджуючись на соціологічному, кримінологічному, біографічному та міждисциплінарному підходах. Також проаналізуємо методи дослідження, що використовуються в цій галузі, починаючи від анкетування та інтерв'ю і закінчуючи контент-аналізом, спостереженням та вивченням судово-медичних та оперативних матеріалів. Комплексне використання цих підходів дозволяє отримати об'єктивне та повне

уявлення про соціальний профіль лідера, виявити закономірності в його поведінці та прийнятті рішень, а також сприяти розробці ефективних механізмів боротьби з організованою злочинністю.

Соціологічний підхід до вивчення соціального іміджу лідера злочинної групи передбачає поглиблене вивчення його соціального походження, життєвого шляху, рівня освіти, групової приналежності та взаємодії з ключовими соціальними інститутами. Цей підхід розглядає лідера не лише як особистість, а й як продукт його соціального середовища та умов, що сприяли його розвитку. Увага приділяється таким аспектам, як соціальне походження (бідність, маргіналізовані групи, дисфункціональні сім'ї), рівень формальної та неформальної освіти (вплив вуличної культури, тюремної субкультури), форми соціальної мобільності (часто через злочинну діяльність як альтернативу легальним можливостям), групова ідентичність (членство в банді, етнічні чи релігійні громади), соціальні зв'язки (роль у злочинній мережі, стиль керівництва) та взаємодія з інституціями (досвід роботи з системою освіти, поліцією, судами, соціальними службами). Методи збору даних включають напівструктуровані інтерв'ю, соціологічні опитування, контент-аналіз, документальний аналіз та спостереження. Соціологічний підхід допомагає створити цілісну картину лідера як соціального явища, що важливо для розуміння причин злочинності та розробки ефективних стратегій запобігання [16].

Кримінологічний підхід до вивчення соціального профілю лідера злочинної групи зосереджується на його злочинній поведінці, мотивації, типових моделях злочинної діяльності та його еволюції в кримінальному світі. Він розглядає лідера як суб'єкта злочину в контексті злочину, його кримінальний статус та його роль в організованій структурі. Ключові аспекти включають аналіз злочинної траєкторії: коли і як почалася злочинна діяльність, етапи зростання в кримінальній ієрархії, види скоєних злочинів (економічні, насильницькі, організовані), наявність судимості та характер судимості. Також важливо вивчати механізми впливу та контролю, які лідер використовує всередині групи:

застосування насильства, хабарництва, страху, харизми чи маніпуляцій. Кримінологічний підхід включає аналіз нормативно-правової бази, кримінальних справ, судових рішень, матеріалів розслідувань, оперативних звітів, а також використання статистичних методів для виявлення моделей злочинної поведінки. Особлива увага приділяється типології самого лідера: чи є він класичною авторитетною фігурою, тіньовим бізнесменом, ідеологом чи насильницьким злочинцем. Такий підхід дозволяє не лише описувати кримінальне минуле, але й прогнозувати майбутню поведінку, оцінювати ризики та визначати їхній вплив на громадську безпеку та функціонування злочинних мереж [28].

Біографічний підхід до вивчення соціального портрета лідера злочинної організації базується на поглибленому аналізі його життєвого шляху як низки значущих подій, рішень та впливів, що сформували його особистість та соціальний статус. Цей підхід трактує індивідуальну історію лідера як цілісну наративну структуру, що відображає взаємодію особистого досвіду із соціальним та культурним контекстом. Основна увага приділяється дитинству, вихованню, значущим життєвим подіям (втрата батьків, зіткнення із законом, досвід насильства), першому досвіду злочинної діяльності, періодам ув'язнення, впливу авторитетних осіб (наставників, кримінальних «вчителів») та формуванню лідерських якостей. Особлива увага приділяється мотиваційним установкам, ціннісним орієнтаціям, кризовим моментам та переломним моментам – що саме стає «точкою неповернення» у виборі злочинного шляху. Біографічний підхід дозволяє краще зрозуміти внутрішню логіку рішень та роль суб'єктивного досвіду в «успішному» конструюванні особистості лідера в умовах тіньової соціальної системи. Використана методологія включає поглиблені біографічні інтерв'ю, аналіз автобіографічного матеріалу (за наявності), інтерпретаційну реконструкцію подій через інтерв'ю з близькими друзями, а також контент-аналіз публікацій та кримінальних справ. Біографічний підхід важливий для створення «живого» портрета особистості, а не лише для її функціональної ролі в кримінальному середовищі [16].

Міждисциплінарний підхід до вивчення соціального портрета кримінального лідера передбачає складне поєднання знань, методів та теорій з різних наукових дисциплін, таких як соціологія, кримінологія, психологія, антропологія, політологія, економіка та право. Його головна мета – створити багатовимірне розуміння особистості лідера не лише як окремої особи, а й як соціального, кримінального та політичного явища. У рамках цього підходу вивчаються соціальне походження та життєвий шлях (соціологія), поведінка в контексті злочинної діяльності (кримінологія), психічні характеристики, риси особистості, механізми впливу на інших (психологія), ритуали, традиції та символіка групи (антропологія), зв'язки з політичними чи владними структурами (політологія), а також економічна мотивація та моделі «чорного бізнесу» (економіка). Міждисциплінарний аналіз дозволяє враховувати складну природу явища – наприклад, як бідність, травматичний досвід, харизма, політична корупція та культурні норми разом формують лідера кримінального світу. Використовуються комбіновані методи: глибинні інтерв'ю, спостереження, аналіз документів, соціальні та кримінологічні бази даних, психологічні тести, мережевий аналіз контактів тощо. Такий підхід є найбільш повним та ефективним у створенні аналітичного профілю, оцінці ризиків та розробці міждисциплінарних стратегій боротьби з організованою злочинністю.[17].

У підрозділі 1.3 проаналізовано основні підходи та методи, що використовуються при дослідженні соціального портрета лідера злочинної групи. Було виявлено, що ефективне вивчення цього феномену вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує кримінологічний, соціологічний, психологічний та культурний аналіз. Такий підхід дозволяє вийти за рамки традиційного правового тлумачення лідерства в кримінальному середовищі та вивчати його як соціальне явище.

Розглянуто особливості застосування якісних та кількісних методів, серед яких значне місце займають біографічний метод, аналіз судових та оперативних матеріалів, глибинні інтерв'ю, контент-аналіз, а також метод соціального моделювання. Ці інструменти дозволяють відтворити цілісну картину

особистості кримінального лідера, визначити його життєвий шлях, систему цінностей, лідерські якості, комунікативні стратегії та його вплив на структуру злочинної групи.

Також було підкреслено важливість типології лідерів злочинного світу, яка включає врахування різних моделей поведінки, стилів управління та способів легітимізації влади в середовищі. Така типологія є корисним інструментом як для наукового аналізу, так і для практики запобігання організованій злочинності.

Таким чином, у підрозділі підтверджено, що вивчення соціального портрета лідера злочинної групи вимагає систематичного використання як емпіричних, так і теоретико-аналітичних методів. Комплексний підхід дозволяє не лише описати особистість лідера, але й глибше зрозуміти механізми формування та функціонування лідерства в кримінальному середовищі.

У першому розділі було надано ґрунтовне теоретико-методологічне обґрунтування дослідження соціального портрета лідера злочинної групи. Аналіз дозволив виявити ключові аспекти концептуального механізму, дослідити стан наукової розробки проблеми та визначити найбільш доцільні підходи та методи вивчення цього складного соціального явища. Загалом, розділ заклав міцну основу для подальшого емпіричного та теоретичного аналізу феномену кримінального лідерства.

У підрозділі 1.1 було розкрито та уточнено основні поняття, без яких неможливо здійснити цілісне наукове розуміння досліджуваної проблеми. Було виявлено, що поняття «лідер» у загальному соціальному контексті включає особу, яка впливає на групу, виконує управлінські або комунікативні функції, проте в контексті злочинної групи це поняття набуває додаткових значень. Лідер злочинців не лише координує діяльність злочинної структури, але й виступає носієм специфічних норм, цінностей та ритуалів кримінального середовища. Особливе місце займає феномен «злодія в законі» – кримінального авторитета, легітимізованого спеціальними нормами та кодексами, що існують у кримінальному світі. Також було уточнено поняття «організованої злочинності» як стійкого соціального явища з чіткою ієрархією, розподілом функцій та

використанням системних форм впливу, а також «злочинної групи» як її структурної одиниці. Нарешті, розглядається поняття «соціального портрета злочинця» як інтегральної характеристики особистості, що дозволяє аналізувати її біографію, психологічні особливості, соціальний досвід та моделі поведінки.

У підрозділі 1.2 аналізується стан наукової розробки соціального портрета лідера злочинної групи. Було виявлено, що, незважаючи на зростання наукового інтересу до проблеми організованої злочинності, увага до особистості лідера, його соціального портрета, залишається недостатньо систематичною. Вітчизняні вчені зосереджуються переважно на правовому аспекті, тоді як зарубіжні дослідження активно використовують соціологічні та психологічні методи для аналізу внутрішньогрупової динаміки, влади, харизми та стилів лідерства в кримінальному середовищі. Підкреслюється, що комплексний аналіз соціального портрета лідера вимагає участі емпіричних даних про соціальне походження, життєвий шлях, механізми легітимації влади, а також психологічні характеристики таких осіб. Було виявлено значну потребу в міждисциплінарному підході, який би поєднував кримінологічний, соціологічний та психологічний виміри.

Підрозділ 1.3 був присвячений методологічним аспектам дослідження – підходам та методам, що дозволяють точніше відтворити соціальний портрет лідера злочинної групи. Акцент робиться на міждисциплінарності, яка включає синтез кримінології, соціології девіантної поведінки, психології особистості та теорії соціальних ролей. У дослідженнях такого роду необхідно використовувати як кількісні, так і якісні методи. Зокрема, рекомендується використовувати біографічний аналіз, аналіз судових матеріалів, глибинні інтерв'ю, а також методи соціального моделювання та контент-аналізу. Завдяки цим методам можна не лише виявити індивідуальні характеристики лідера, але й зрозуміти його соціальний контекст, методи комунікації, інструменти впливу та управління групою. Також важливою є типологія лідерів, яка дозволяє класифікувати їх за критеріями стилю управління, рівня жорстокості, соціального походження чи кримінального досвіду.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що розділ 1 виконав своє основне завдання – створив методологічну платформу для комплексного дослідження соціального портрета лідера злочинного угруповання. Уточнено основні концепції, проаналізовано наукову спадщину, описано сучасний стан досліджень, обґрунтовано доцільність та необхідність міждисциплінарного підходу. Це дозволяє перейти до практичного аналізу лідерства в кримінальному середовищі з урахуванням як соціальних, так і особистісно-психологічних факторів. Розуміння структури та динаміки кримінального лідерства не лише поглиблює наукове розуміння організованої злочинності, але й є важливим для формування ефективної системи реагування та запобігання.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ

2.1. Дослідження соціальної ролі лідера злочинного угрупування

Фігура лідера відіграє ключову роль у структурі організованої злочинності, оскільки саме він забезпечує функціонування, стабільність та вплив групи як соціального утворення. Злочинний лідер не лише виконує адміністративні функції, а й втілює цінності, норми та правила, за якими живе злочинна спільнота. Його авторитет базується на поєднанні влади, досвіду, харизми та здатності підтримувати порядок, вирішувати конфлікти та забезпечувати лідерство. Тому вивчення соціальної ролі такого лідера є надзвичайно важливим для розуміння механізмів організованої злочинності в цілому [17].

Аналіз соціальної ролі лідера злочинної організації, заснований на ідеях Ервіна Гофмана, Роберта Мертона та інших соціологів, дозволяє нам розглядати злочинну організацію як учасника соціальної драми, який відіграє певну роль відповідно до очікувань свого суспільства. В основі цього підходу лежить поняття «соціальної ролі» – сукупності норм, моделей поведінки та очікувань, пов’язаних з певним становищем у соціальній структурі. Така роль не є довільною: вона соціально конструюється, підтримується колективною угодою та відтворюється через повсякденні дії та комунікацію [31].

Роберт Мертон розглядає соціальну роль як компонент соціального статусу – очікувану модель поведінки, пов’язану з певним становищем у структурі. У випадку лідера злочинної організації статус «авторитета» або «лідера групи» несе в собі набір стабільних очікувань: підтримка дисципліни, організація злочинної діяльності, арбітраж конфліктів, захист членів групи, підтримка контролю над територією або сферою впливу. Мертон наголошує, що індивід часто грає кілька ролей одночасно – для лідера це може бути роль батька, бізнесмена (таємно чи офіційно), посередника з поліцією чи політиками, лідера думок у кримінальному середовищі. Існування кількох ролей може призвести до

рольового конфлікту, коли вимоги однієї ролі суперечать іншій, наприклад: як «лідер» він повинен карати за порушення кодексу, а як «друг» він може бути емоційно прив'язаний до злочинця [20].

На противагу цьому, Ервін Гофман розробив концепцію соціального життя як театральної вистави. Він стверджував, що люди «грають ролі» в різних соціальних контекстах, використовуючи «сцену», «аудиторію» та «закулісне». У цьому сенсі лідер злочинної організації – це актор, який створює свій імідж відповідно до очікувань різних «аудиторій». Перед своєю групою він демонструє силу, самовладання, рішучість, жорсткість – це його «публічна роль», і він виконує її «на сцені». «За лаштунками» – у вузькому колі довірених людей або родини – він може проявляти втому, підозру, страх або емоції, неприйнятні в кримінальному середовищі. Гофман також звертав увагу на контроль враження – стратегічне управління тим, як інші сприймають людину. Кримінальні лідери часто свідомо формують свій імідж через зовнішність, мову, жести, соціальні мережі, публічні виступи (навіть якщо символічні чи таємні), тим самим зміцнюючи свій статус [21].

Соціально-рольовий підхід також дозволяє проаналізувати механізми легітимізації влади кримінального лідера. Його роль визнається не лише формально, а й символічно – через дотримання певних ритуалів, кримінальних «понять», участь у неформальних судах чи ініціаціях. У цьому плані також працює концепція референтної групи – тобто соціального кола, думка якого має вирішальне значення для людини. Лідер, якого поважають у кримінальному середовищі, спрямований не в офіційне суспільство, а в цю внутрішню спільноту, де він бере на себе не лише роль лідера, але й роль носія цінностей, традицій та «моралі» кримінального світу. У процесі вивчення ролі лідера важливо враховувати феномен інституціоналізації ролі – стану, за якого поведінка очікується та повторюється, коли людина починає вірити у власну винятковість, свою «місію», потребу бути жорсткою та непохитною. Це підкріплює роль на глибинному рівні особистості та робить її частиною ідентичності.

Аналіз соціальної ролі є потужним інструментом у вивченні лідерства в кримінальному середовищі, що дозволяє поєднувати особистісні, структурні та символічні елементи влади. Це дозволяє нам зрозуміти, як формуються ролі, чому вони підтримуються та як вони забезпечують стабільність і контроль у кримінальній структурі [31].

Одним з основних напрямків дослідження соціальної ролі лідера злочинної організації є аналіз його інституційної ролі, яка включає управлінські, координуючі та стратегічні функції в рамках злочинної організації. На цьому рівні лідер виступає центральною фігурою, що забезпечує внутрішню згуртованість структури, її стабільність, ефективне функціонування та здатність розширювати вплив. Його головне завдання – організація злочинної діяльності: від планування операцій до розподілу ролей між виконавцями, координації дій різних підрозділів або осередків групи та розробки стратегічних рішень, що дозволяють групі адаптуватися до змін у соціально-правовому середовищі [31].

Лідер виступає гарантом дисципліни та дотримання внутрішніх правил. Більшість кримінальних структур мають власну систему норм, так звані «концепції», що формують кримінальний кодекс честі та поведінки. Завдання лідера полягає не лише в забезпеченні дотримання цих норм, але й у підтримці вертикальної ієрархії, в якій кожен виконує відведену йому роль. Порушення правил, непокора або неефективність суворо караються; іноді з прямої санкції лідера. Тому він виступає одночасно арбітром, керівником та виконавцем рішень [17].

Особливої уваги заслуговує функція розподілу ресурсів, як матеріальних (гроші, зброя, транспорт), так і людських (співробітники, виконавці, агенти). Лідер вирішує, хто має доступ до певних привілеїв або завдань, що підвищують його авторитет і вплив. Цей розподіл часто ґрунтується на лояльності, ефективності або близькості до центру влади [17].

Водночас лідер відповідає за схвалення злочинної діяльності. Жодна серйозна операція – напад, афера, викрадення чи рейд – не проводиться без його схвалення. Він оцінює ризики, встановлює пріоритети та погоджує час і спосіб

реалізації. Ця централізована форма прийняття рішень створює відчуття контролю, порядку та передбачуваності всередині групи, що є критично важливим для її виживання в умовах постійного тиску з боку правоохоронних органів або конкуруючих груп [17].

Лідери організованих злочинних груп, як правило, мають значні матеріальні ресурси, які є одним з основних елементів їхнього впливу та стабільності групи. Завдяки цьому вони виконують ще одну важливу економічну функцію, яка тісно пов'язана з іншими соціальними функціями. Фінансові можливості дозволяють їм створювати спеціальні грошові фонди, так звані «загальні фонди», які використовуються не лише для забезпечення життєдіяльності групи, але й для зміцнення влади лідера [17].

Загальний фонд виконує одразу кілька функцій: фінансування оперативної діяльності (закупівля зброї, наркотиків, оплата катам), оплата корумпованим зв'язкам (поліцейським, чиновникам, суддям), а також – і це особливо важливо – надання матеріальної підтримки членам групи, які перебувають у місцях позбавлення волі, та їхнім сім'ям. Це створює відчуття безпеки та лояльності всередині організації, зміцнює зв'язки, знижує ризик «зради» або співпраці зі слідством [22].

Крім того, виплата хабарів із загального фонду передбачає централізовану модель управління, де лідер відповідає за стратегічні рішення, включаючи «вирішення питань» на рівні державних органів. Це не лише забезпечує «недоторканність» групи, а й створює систему «злочинного патерналізму», де лідер виступає в ролі захисника [22].

Таким чином, економічна функція – через управління загальним фондом – зміцнює соціальну інтеграцію, дисципліну та авторитет лідера, перетворюючи його з простого менеджера на фігуру, яка забезпечує неформальний «соціальний захист» своїм підлеглим. Це ще раз підкреслює складність та багатогранність соціальних функцій лідера ОМУ в сучасному суспільстві [17].

Організаторська роль лідера, таким чином, є не просто адміністративною чи тактичною функцією, а й повноцінною соціальною позицією, яка утримує

групу в межах єдиної структури. Саме ця роль дозволяє злочинній організації не розпадатися на хаотичні елементи, а діяти як злагоджена, організована система [10].

У підрозділі 2.1 було ґрунтовно проаналізовано соціальну роль лідера злочинної групи як складне, багатовимірне явище, що поєднує адміністративні, символічні, економічні та регуляторні функції. На основі теоретичних положень соціології ролі Р. Мертона та Е. Гофмана було встановлено, що лідер не лише організовує діяльність злочинної спільноти, а й виконує низку соціально значущих функцій, що забезпечують згуртованість, стабільність та відтворення групової структури.

Соціальна роль лідера в кримінальному середовищі формується під впливом групових очікувань, норм кримінальної субкультури та постійної взаємодії з іншими учасниками. Ця роль часто інституціоналізується та стає частиною особистої ідентичності лідера, що сприяє стабільному функціонуванню групи. Модель «соціальної драми» Гофмана дозволяє зрозуміти, як лідер стратегічно формує свій публічний імідж, контролює враження та маніпулює символами влади, щоб підтримувати свій авторитет перед громадськістю – як всередині, так і поза групою.

Особливу увагу було приділено аналізу інституційної ролі лідера: від управління ресурсами та координації дій до контролю за виконанням внутрішніх правил та забезпечення лояльності підлеглих. Центральним елементом цієї ролі є управління «загальним фондом» – як економічним інструментом, що одночасно виконує функцію соціального захисту, як засобом лояльності та як засобом підтримки вертикальної структури влади.

Таким чином, лідер злочинного угруповання виступає не лише як стратег чи координатор злочинної діяльності, а й як носій ролі, легітимізованої злочинною спільнотою. Його влада базується на поєднанні оперативного управління, особистого впливу, символічної влади та економічного контролю. Такий багатогранний підхід до аналізу соціальної ролі дозволяє глибоко

зрозуміти механізми функціонування організованої злочинності та передбачити її внутрішню динаміку.

2.2. Теоретичні моделі соціального портрету лідера злочинного угрупування

Вивчення лідерства в організованих злочинних групах вимагає не лише емпіричного аналізу діяльності конкретних осіб, а й ґрунтовного теоретичного осмислення. Злочинний лідер не є випадковою фігурою – він формується під впливом цілого комплексу соціальних, психологічних, економічних та культурних факторів, що визначають його поведінку, функції та роль у злочинній структурі. Саме тому вивчення його соціального портрета на теоретичному рівні є необхідним для розуміння механізмів функціонування організованої злочинності [30].

У контексті аналізу соціального портрета лідера злочинної групи важливо звернути увагу на ключових елементах як: соціальні функції, риси особистості, типи лідерства, структура впливу та мотивація злочинної діяльності. Ці елементи складають ядро теоретичних моделей, що дозволяють глибоко зрозуміти роль лідера як центральної фігури в злочинному середовищі [30].

Автор теорії лідерських ролей, американський дослідник Р. Бейлз, стверджує, що лідерство – це прийняття особливої ролі. Існують дві лідерські ролі, які дуже відрізняються одна від одної. Одна – це роль професіонала, призначена для вирішення проблем і проявляється в пропозиціях та думках, висловлених лідером щодо виконуваної роботи. Друга – це роль «соціально-емоційного спеціаліста», пов'язана з вирішенням проблем людських стосунків. Для ефективної групової діяльності обидві форми повинні бути представлені в ній. Теорія рис – це підхід, прихильники якого висували ідею про те, що головним визначальним фактором лідерства є володіння унікальними лідерськими якостями [24].

Дослідження, проведені в рамках цієї теорії, зосередилися на природних якостях, які деяким людям дані як «дар» (звідси інша назва цієї теорії –

«харизма»), і визначають їх як лідерів від народження. Згідно з цією теорією, не кожен може бути лідером. Прихильники інтерактивної теорії розвивають ідею про те, що можна передбачити, хто візьме на себе лідерство в певній групі. Щоб з'ясувати це, необхідно враховувати характеристики членів групи, їхню структуру, поточну ситуацію, завдання, що виконується, а також індивідуальні характеристики кандидата на лідерство. Прихильники ситуаційної теорії (або групово-динамічного підходу) стверджують, що лідерство є продуктом ситуації, яка складається в групі. Одним із прихильників цієї теорії був американський дослідник Ф. Фідлер. На його думку, відносна ефективність «орієнтованого на завдання» або «орієнтованого на людей» лідерства залежить від обставин, що складаються в групі. У ситуаціях, дуже сприятливих або не дуже сприятливих для реалізації функцій лідерства, лідер, орієнтований на вирішення завдань, досягає більшого успіху, ніж лідер, орієнтований на людей. У сприятливій ситуації лідери, які орієнтуються на людей, більш успішні [24].

Прихильники синтетичної (або комплексної) теорії лідерства стверджують, що лідерство – це процес організації міжособистісних відносин, а лідер є суб'єктом управління цим процесом. Лідерство – це функція групи, і його слід вивчати з урахуванням цілей і завдань групи. Синтетична модель підкреслює три основні компоненти цього процесу – лідера, послідовника та ситуацію, в якій відбувається лідерство. До 1960-х років найпопулярнішими теоретичними концепціями лідерства в західній соціальній психології були теорія рис, ситуаційна теорія та інтерпретація лідерства як функції групи. На початку 1960-х років синтетична концепція лідерства стала домінуючою [24, с. 245].

За К. Левіном, існують три стилі лідерства: авторитарний, анархічний (ліберальний), демократичний [24].

Авторитарний (директивний, самодержавний) – це стиль лідерства, в якому лідер діє домінантно, директивно щодо тих, хто перебуває під його керівництвом, жорстко розподіляє ролі між членами групи, не дозволяє їм

виходити за межі своїх можливостей та ретельно контролює їхню роботу в кожній деталі.

Протилежними характеристиками авторитарного стилю лідерства є характеристики демократичного (колегіального, колективного) стилю лідерства. Він визначається як такий, в якому лідер прагне керувати групою разом з тими, хто перебуває під його керівництвом, надаючи їм достатню свободу дій, дозволяючи їм обговорювати рішення, підтримуючи ініціативи, виявлені в різних питаннях групи. Ліберальний (анархічний, поблажливий) стиль керівництва – це форма керівництва, за якої лідер практично усувається від активного управління групою та поводиться так, ніби він є звичайним членом групи, дозволяючи членам групи робити те, що вони хочуть, надаючи їм повну свободу дій. Важливо зазначити, що для груп і команд з різним рівнем розвитку оптимальним стилем керівництва, який забезпечує найбільшу ефективність їхньої діяльності, є різні стилі керівництва [24], їх поєднання та взаємодоповнюваність.

За своєю внутрішньою структурою сучасні організовані злочинні групи, що діють на Україні, нагадують сицилійські й американські мафіозні «родини» з їх ієрархічністю та кримінальним лідерством. Очолює групу одна людина – лідер, основним обов’язком якого є керівництво групою, підтримка в ній порядку, розподіл доходів. У нього є один або декілька помічників – найбільш активних членів групи, «авторитетів». Вони збирають інформацію для керівника, передають його розпорядження підлеглим, виконують функції консультантів. Далі йдуть виконавці – рядові члени групи, які безпосередньо здійснюють злочинні операції [23].

Характеристики лідерів та інших учасників організованих груп та злочинних організацій суттєво відрізняються від інших кримінальних фігур. Їхній беззаперечний авторитет у такій групі визначає колективний зв'язок злочинної діяльності всіх учасників злочинної групи. У процесі характеристики лідерів та інших учасників організованих груп та злочинних організацій слід виділити наступну інформацію: 1) соціально-демографічну: стать, вік, освіта,

соціальний статус, спеціальність, професія, національність тощо; 2) кримінально-правову: судимість, рецидивізм тощо; 3) морально-психологічну: інтелектуальні, вольові, моральні якості, емоції, світогляд, переконання, звички, риси характеру; психофізіологічну: темперамент (сила, рухливість та врівноваженість нервової діяльності), анатомічні та функціональні характеристики, а також інформація про патологічні відхилення особистості [25, с. 371].

Результати аналізу осіб, які вчиняють злочини в групі (за матеріалами досліджуваних кримінальних проваджень), показують, що такими особами зазвичай є чоловіки – 95%. Виявлена особливість пояснюється гендерними відмінностями в психології та поведінці, згідно з якими чоловіки значно частіше, ніж жінки, використовують насильство для самовираження через девіантну поведінку, субкультуру та конформізм, пов'язані з порушенням кримінального законодавства. Водночас необхідно враховувати значно вищі фізичні можливості чоловіків долати нібито опір жертв під час вчинення кримінального правопорушення. Структурний розподіл осіб, що входять до організованої групи, такий: від 14 до 18 років – 7%, 19-24 роки – 16%, 25-35 років – 29%, 36-45 років – 41%, 46-54 роки – 5%, понад 55 років – 2%. За етнічним складом: українці – 74,7%, росіяни – 9,5%, білоруси – 2,4%, вірмени – 2%, азербайджанці – 2,8%, інші етнічні групи – 7,1%. Відповідно, найвищою злочинною активністю характеризується вікова група 25-35 років, за нею йде вікова група 35-45 років [25].

Кримінологічна ознака віку відображає як психофізіологічний розвиток організму, так і відповідний період негативної соціалізації та її наслідки. Особливістю досліджуваного періоду є те, що різниця в кілька років суттєво впливає на рівень злочинної активності. Заключний етап їх формування характеризується інтенсивним фізичним становленням та набуттям певного життєвого досвіду, але найголовніше – деформаціями особистості та відповідними поведінковими орієнтаціями. Вивчення кримінально-правової характеристики злочинців показало, що 25,1% злочинців (розбійників, бандитів,

убивць) на момент кримінальної відповідальності вже мали попередню судимість, з них: 58,3% відповідно за крадіжку, 20,8% за розбій, 11,1% за розбій, решта за інші злочини (пов'язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством тощо). Виходячи з характеру судимостей, можна зробити висновок про відносно стійку кримінальну спрямованість поведінки, а зі збільшенням значення показника судимості зростає ймовірність застосування насильства. Серед засуджених віком від 20 до 30 років цей відсоток становить 61%, з них: 31% засуджені за крадіжки, 19% за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, 11% за розбій, 8% за хуліганство, розбій – 7%, вимагання – 5%, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю – 4%, порушення Правил дорожнього руху – 2%. Серед досліджуваної групи кожна третя особа (44%) мала одну судимість, а кожна сьома особа (14%) – дві. Примусове лікування від алкоголізму або наркоманії за рішенням суду застосовано до 38% засуджених. Серед досліджуваних осіб 59% раніше були засуджені до позбавлення волі, з яких переважна більшість перебувала у віковій групі від 20 до 30 років (79%). Умовне покарання найчастіше застосовувалося до осіб віком від 16 до 20 років [25].

Аналізуючи наявні емпіричні та теоретичні дані, можна зробити висновок, що соціальний портрет лідера організованої злочинної групи чітко визначений та суттєво відрізняється від образу звичайного злочинця. Лідери та члени організованої злочинної групи мають характерні соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики, які є стабільними та повторюються в більшості досліджень. Їхній беззаперечний авторитет у групі не лише організовує злочинну діяльність, а й підтримує всю систему в стані згуртованості, що ґрунтується на покорі, лояльності та страху [25].

З демографічної точки зору абсолютна більшість членів організованої злочинної групи – чоловіки (понад 95%), що пояснюється не лише соціальними стереотипами, а й психологічною та фізіологічною схильністю чоловіків до агресивної поведінки, яка здійснюється за допомогою насильства, сили, тиску. Найбільш кримінально активна вікова група – 25-35 років, що відповідає періоду

максимальної фізичної сили та сформованої особистості зі спотвореними поведінковими установками. З 36 до 45 років активність залишається стабільною, а після 45 років спостерігається зниження. Це узгоджується з кримінологічною теорією життєвого циклу кримінальної кар'єри.

Кримінально-правові характеристики свідчать про високий рівень рецидивізму серед членів організованих груп: понад 25% вже мають незначні судимості, часто не перші. Більшість із них були засуджені за крадіжки, грабежі, злочини, пов'язані з наркотиками, та насильство. Середній рецидивіст має одну-дві судимості, пройшов пенітенціарну систему «виховання» та розвинув девіантні звички. Це підтверджує гіпотезу про стійку кримінальну спрямованість, яка лише підкріплюється досвідом перебування в кримінальному середовищі [25].

Морально-психологічні характеристики цих людей є поєднанням високої психологічної стійкості, емоційної стійкості, здатності до маніпулювання, а також девіантних або антисоціальних переконань. Лідери кримінальних структур демонструють жорстокість, холодний розрахунок, готовність до насильства, але водночас певну харизму, товариськість, що дозволяє їм отримати владу. Важливими також є психофізіологічні фактори – переважання лінійного типу нервової системи, низький рівень емпатії, а також наявність схильності до залежностей: 38% особисто пережили рецидив алкоголізму або драматизацію [25].

Соціально-етнічна структура організованих злочинних груп значною мірою відповідає загальному демографічному складу країни – переважно українці (74,7%), але спостерігається також значна участь представників інших етнічних груп, що свідчить про транснаціональний характер організованої злочинності [25].

У підрозділі 2.2 було проведено теоретичний аналіз моделей соціального портрета лідера злочинного угруповання, що дозволило глибше зрозуміти природу його лідерства та механізми формування його влади. Лідер у злочинному середовищі – це не просто координатор злочинної діяльності, а

фігура, що поєднує соціальні, психологічні, організаційні та символічні функції, що формуються під впливом сукупності факторів – від особистісних характеристик до соціального контексту групи.

Аналіз класичних теорій лідерства, зокрема концепцій Р. Бейлза, Ф. Фідлера, К. Левіна, а також теорії рис, ситуаційних, інтеракціональних та синтетичних моделей, показав, що кримінальне лідерство не є універсальним чи стабільним явищем. Воно формується у взаємодії особистісних якостей потенційного лідера, соціальної структури групи, типу завдань, що стоять перед ним, та специфіки злочинного середовища. У цьому контексті авторитарний стиль, найчастіше властивий лідерам злочинних угруповань, передбачає суворий контроль, підпорядкування та дисципліну, які необхідні для підтримки ієрархії та ефективності групи.

Важливим елементом аналізу стало дослідження ієрархічної структури сучасних злочинних угруповань, подібної до мафіозних «сімей». Така структура забезпечує чіткий розподіл ролей та збереження влади лідера, який виступає не лише як лідер, а й як символ, арбітр та розпорядник матеріальних благ. Соціодемографічні, морально-психологічні, кримінологічні та психофізіологічні характеристики, що формують соціальний портрет лідера, дозволяють характеризувати його загалом як фігуру, здатну підтримувати владу та контроль усередині групи протягом тривалого періоду часу.

Таким чином, соціальний портрет лідера організованої злочинної групи – це не випадкова особа, а результат багаторічної кримінальної соціалізації, життєвого досвіду, здатності стратегічно мислити, емоційної витриманості та уважності до підпорядкування інших. Його авторитет є не лише функцією влади, а й наслідком соціально-кримінальної легітимації всередині групи. Системний підхід до вивчення таких статей має першорядне значення для запобігання злочинам, виявлення злочинних структур та підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності.

2.3. Образи лідера злочинного угрупування в літературі та мистецтві

На нашу думку, одним із найнебезпечніших меседжів, які свідомо чи несвідомо доносять засоби масової інформації, є ідея можливості досягнення високого рівня життя без значних зусиль, праці чи моральних обмежень. Такий наратив стає особливо привабливим у контексті діяльності кримінальної субкультури, особливо коли її представники зображуються як харизматичні, вільні, соціально успішні герої, здатні досягати своїх цілей, минаючи легальні канали.

Масова культура – кіно, телесеріали, музика, соціальні мережі – часто представляє образ злочинця не як небезпечний елемент суспільства, а як носія альтернативного способу життя, в якому домінують такі цінності, як збагачення, влада, самоствердження та «авантюрний» спосіб життя. Особливо показовими є випадки, коли злочинна поведінка головного героя мотивована не агресією чи жорстокістю, а бажанням отримати визнання, піднятися соціально, «розважитися» або створити атмосферу «поваги» з боку однолітків. Все це сприяє формуванню у свідомості підлітків переконання, що злочинний шлях є виправданим засобом досягнення успіху в житті [32].

Американська масова культура 1990-х років дала величезну кількість прикладів фільмів з такими сюжетами. Після падіння «залізної завіси» подібні приклади активно проникали на пострадянський простір – спочатку через кінематограф, а згодом через телебачення, яке в умовах комерціалізації було орієнтоване вже не на освітню функцію, а на глядацьку аудиторію та прибутковість [32].

Серед американських фільмів виділяється «Хрещений батько» (1972, 1974, 1990) режисера Френсіса Форда Копполи як культова історія про мафіозну родину Корлеоне, яка зображує фігуру боса мафії як носія «честі» та «традиційних цінностей». Іншим яскравим прикладом є фільм Браяна Де Пальми «Обличчя зі шрамом» (1983), історія Тоні Монтани, який, піднявшись з низів, перетворюється на могутнього кримінального авторитета, що одночасно уособлює і безмежну жорстокість, і міф про «успіх без правил». «Славні хлопці»

(1990) Мартіна Скорсезе представляють документально точну, але водночас стилізовану історію про внутрішню ієрархію та норми поведінки в мафіозному середовищі. Український контекст включає такі серіали та фільми, як «Ліквідація» (2007), де радянські кримінальні структури існують у повоєнній Одесі, і хоча фільм має російське походження, він має значний вплив на українське уявлення про кримінальних авторитетів. Більш сучасним прикладом є український телесеріал «Пес» (2015–2022), який, не романтизуючи кримінальних лідерів, часто зображує їх як харизматичних та впливових особистостей. Такі фільми та телесеріали, створюючи естетизований образ кримінального авторитета, сприяють формуванню відповідних уявлень у масовій свідомості, особливо серед молоді [33].

Це мало серйозні наслідки для молоді, особливо в умовах соціально-економічної кризи, що супроводжувала трансформацію пострадянських суспільств: масове безробіття, зниження рівня життя, відсутність перспектив, ослаблення державних інституцій. Підлітки, які не бачили реальних можливостей для гідного життя через чесну працю, легко сприймали телевізійні образи злочинців як взірці для наслідування. Коли межі між вигаданим і реальним світами розмиті, а життя навколо нас не дає позитивних прикладів успіху, романтизований образ злочинного героя стає реальною точкою відліку [32].

Я.М. Шевченко звертав увагу ще в 1970-х роках на те, що представник кримінального світу часто негативно ставиться до праці, не сприймає правил розподілу благ відповідно до зусиль і, навпаки, прагне задовольнити свої потреби, не працюючи або працюючи мінімально. Ця тенденція в умовах соціального вакууму та моральної дезорієнтації лише посилюється [32].

Водночас, медіапростір практично не показує реальної ціни злочинного життя: фізичних та психологічних страждань, соціальної ізоляції, деградації особистості. Натомість, ЗМІ часто представляють простори позбавлення волі як території, де діють їхні романтизовані правила, «концепції» та ієрархії, що лише підвищує привабливість кримінальної субкультури для підлітків [33].

Таким чином, у сучасному суспільстві необхідно розробити системний підхід до протидії поширенню злочинного світогляду серед молоді. Такий підхід має враховувати як об'єктивні соціально-економічні умови життя більшості законослухняних громадян, так і комунікативну силу засобів масової інформації, які здатні формувати як позитивні, так і небезпечні ціннісні орієнтації. Особливо важливо, щоб державні інституції (освітні, правоохоронні, культурні) вели цілеспрямовану, скоординовану боротьбу не лише із зовнішніми проявами злочинності, а й з її символічною легітимацією, яка так активно відтворюється в медіапросторі [33].

Аналіз образів лідерів злочинних угруповань у літературі, кіно та інших видах мистецтва дозволяє зробити висновок, що ці фігури часто представлені не як однозначно негативні персонажі, а як харизматичні, сильні, часом навіть привабливі особистості, які кидають виклик системі. У художній сфері кримінальний лідер постає як втілення альтернативної моралі – з власним кодексом честі, чіткою ієрархією та логікою поведінки. Така романтизація, з одного боку, виконує естетичну та драматичну функцію, але з іншого, здатна формувати спотворені уявлення про злочинність, особливо у молоді. Проблема полягає в тому, що мистецтво – свідомо чи несвідомо – часто перетворює злочинця на «героя», тим самим сприяючи легітимізації злочинних цінностей у масовій свідомості. Тому образ лідера злочинного угруповання в культурному просторі потребує критичного аналізу з урахуванням його потенційного впливу на соціальну поведінку та ціннісні орієнтації суспільства [33].

У розділі 2 надається комплексне теоретичне розуміння феномену лідера злочинної групи як соціального феномену, що сформувався на перетині кримінології, соціології, психології та культурології.

У підрозділі 2.1 було проаналізовано основні підходи до поняття лідерства в соціальних науках, що дозволило окреслити специфіку кримінального лідерства як особливого типу соціальної ролі. У контексті організованої злочинності лідер не просто координує діяльність групи – він виконує роль

морального авторитету, організатора та ідеолога, забезпечуючи злагодженість та стабільність злочинної структури.

У підрозділі 2.2 розглянуто теоретичні моделі, які можна застосувати до аналізу соціального портрета лідера злочинної групи. Зокрема, проаналізовано теорії рисового, ситуативного, інтерактивного та синтетичного лідерства. Було показано, що кримінальний лідер, як правило, поєднує харизматичні характеристики з високим рівнем адаптивності до змінних умов навколишнього середовища. Важливо також розуміти його функції в рамках жорстко ієрархічної структури, що нагадує мафіозні моделі західного зразка.

У підрозділі 2.3 було проаналізовано образи лідерів злочинних угруповань у літературі та мистецтві. Виявлено тенденцію до їх романтизації, що сприяє формуванню спотвореного уявлення про злочинний світ у свідомості громадськості, особливо молоді. Масова культура часто легітимізує насильство, легке збагачення та альтернативні «вуличні цінності», що значно ускладнює соціальну профілактику злочинності.

Наведене дослідження засвідчує, що лідер злочинного угруповання – це складне, багатогранне явище, яке вимагає міждисциплінарного підходу до його вивчення. Його образ формується як у реальних соціальних умовах, так і в медіапросторі, а отже, впливає не лише на структуру злочинного середовища, але й на ширші процеси соціалізації, культурні норми та моделі поведінки в суспільстві.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА ЛІДЕРА ЗЛОЧИННОГО УГРУПУВАННЯ

3.1. Програма дослідження (аналіз документів, операціоналізація)

Мета дослідження:

Визначити основні соціально-психологічні характеристики лідера злочинного угруповання шляхом аналізу вторинних джерел (судові рішення, матеріали ЗМІ, судово-медичні експертизи) та емпіричних соціологічних підходів.

Актуальність:

У сучасному українському суспільстві поняття «лідер злочинного угруповання» набуває нових значень, які пов'язані з трансформацією організованої злочинності, її взаємодією з владними та економічними структурами, а також зміною образу таких осіб у масовій свідомості. Вивчення соціального портрета такого лідера дозволяє глибше зрозуміти механізми його впливу, соціалізації та легітимації в кримінальному середовищі.

Об'єкт дослідження:

Соціальна роль та соціально-психологічні особливості лідера злочинного угруповання.

Предмет дослідження:

Соціальний портрет лідера злочинного угруповання в контексті українських соціокультурних реалій.

Методи дослідження:

1) Контент-аналіз судових справ та повідомлень ЗМІ (інтерв'ю, новини, журналістика);

2) Порівняльний аналіз соціальних характеристик на основі судово-медичних описів;

3) Елементи біографічного методу (за умови доступу до матеріалів);

4) Тематичні дослідження конкретних осіб (анонімізовані).

3.2. Результати емпіричного дослідження соціального портрету лідера злочинного угрупування

У сучасному українському суспільстві організована злочинність залишається не лише кримінальним, а й соціокультурним явищем. Особливої уваги потребує фігура лідера злочинного угруповання як носія певної системи цінностей, норм поведінки, ієрархічних відносин та неформальної влади. Розуміння його соціального портрета дозволяє виявити механізми впливу на суспільство, легітимацію в очах інших та можливу здатність до трансформації або реінтеграції в інші соціальні структури.

Київ вважається ключовим середовищем для формування та функціонування організованих злочинних груп (ОЗГ) в Україні з кількох вагомих причин. Перш за все, столиця міста визначає його як політичний, економічний та адміністративний центр держави. Саме тут зосереджені центральні органи влади, великі бізнес-структури, фінансові установи, об'єкти інфраструктури та культурні центри. Все це робить Київ особливо привабливим для злочинних груп, які прагнуть доступу до ресурсів, ринків, зв'язків та механізмів впливу [26].

У 1990-х роках, у період соціально-політичного переходу, місто стало притулком для багатьох категорій осіб, які потенційно складали кримінальне ядро: вихідці зі світу спорту, ветерани військових конфліктів, колишні силовики та кримінальні авторитети з регіонів. Такі люди часто об'єднувалися за ознакою патріотизму, спорту чи національності, що сприяло створенню стійких груп. Послаблення державного контролю, високий рівень корупції та тісні неформальні зв'язки між злочинністю та правоохоронними органами дозволяли цим групам діяти майже безкарно. Вони здійснювали контроль над ринками, торговими точками, ресторанами, готелями та легалізували доходи через офіційні бізнес-структури [31].

Окрему роль відіграє й інформаційно-культурний аспект. Київ подарував Україні цілу плеяду кримінальних постатей, які стали «брендами» свого часу — «Князь», «Черепа», «Москва», «Солоха», «Рибка». Їхні імена закарбувалися в

масовій свідомості, увійшли до журналістських розслідувань, журналістики, фольклору 1990-х років. Цей феномен «київського бандита» досі викликає інтерес не лише у кримінологів, а й у соціологів, культурологів та істориків [26].

Таким чином, столиця була не просто одним із центрів злочинності — вона слугувала своєрідною «лабораторією» еволюції організованих злочинних структур в умовах пострадянського переходу [26].

Метою цього розділу є емпіричний аналіз конкретних випадків лідерів організованих злочинних угруповань на основі відкритих джерел, журналістських розслідувань, судових матеріалів та біографічних описів. Зокрема, увага буде зосереджена на постатях, діяльність яких стала знаковою в кримінальному середовищі Києва 1990-х років.

Аналіз цих постатей дозволяє глибоко зрозуміти феномен харизматичного лідерства в кримінальному середовищі, виявити механізми формування влади, соціальної легітимності, засоби впливу та репрезентації в ЗМІ. У наступному підрозділі буде представлено опис кожного з досліджених випадків з відповідними витягами, характеристиками та аналітичними висновками.

1) Ігор Князєв («Князь»)

Ігор Князєв, відомий під псевдонімом «Князь», був майстром спорту з боксу, який після звільнення з в'язниці швидко організував злочинне угруповання на Подолі в Києві. Його шлях почався з невеликої групи спортсменів:

«Після звільнення Князєв зібрав групу спортсменів на Подолі... Після цього бригади почали формуватися за класичною схемою», – згадується в інтерв'ю очевидців. На початок 1990-х років угруповання «Князь» вже мало близько десяти бригад, по 20-30 осіб у кожній, тобто загалом до 300 осіб. Вплив базувався на владі, авторитеті, страховці та можливості забезпечити «дах» для бізнесу [26].

Він обкладав даниною торговців, власників кафе та ресторанів:

«Його хлопці заходили в заклад і прямо питали: з ким ви працюєте? Якщо відповідь була «ні з ким» – пропонували свої послуги. Відмова означала

проблеми». «Принц» створив структуру, яка працювала за принципами класичної мафії: дисципліна, розподіл функцій, авторитарне керівництво. Його група стала взірцем місцевого «рекетного менеджменту».

3) Ігор Ткаченко («Череп»)

Ще одним ключовим лідером є Ігор Ткаченко, «Череп». Випускник спортивного інтернату, він зумів побудувати свій імідж на харизмі, жорстокості та вуличній славі.

«Череп міг зібрати до ста людей за день. Вони ходили за ним. Це вважалося престижним: «З ким ти? З Черепом»» [26].

Його група контролювала не лише підземні переходи до Хрещатика, а й великі заклади — ресторани, готелі, нічні клуби.

«Він контролював весь Хрещатик. Його боялися. Його поважали. Він був безрозсудним, завжди першим ліз у бійку» [26].

Особливістю «Черепа» було публічне, демонстративне насильство. Він не приховував, а навпаки, використовував репутацію «людини, яка вирішує» як бренд. Він також сформував культурний код для вуличної молоді: бути в його групі означало бути «хлопцем з району», мати вплив, заробіток, безкарність.

3) Ігор Фадєєв («Москва»)

На відміну від «Князя» та «Черепа», Ігор Фадєєв — «Москва» — вирізнявся своїм інтелектуальним та економічним підходом. У межах тієї ж кримінальної системи він обрав роль економіста:

«Москва став бригадиром, відповідав за економічну діяльність: фінанси, зв'язки з банками, схему обігу готівки» [26].

Він не був бійцем, а стратегом. Саме «Москва» розпочав легалізацію кримінальних прибутків і навіть зумів стати депутатом.

«Йому вдалося перейти до «легального бізнесу», використовуючи старі зв'язки та новий розголос» [26].

Його приклад демонструє інший шлях трансформації лідера ОЗГ: від кримінального авторитета до офіційного гравця в політичному та економічному просторі.

Це підтверджує, що соціальна трансформація лідера ОЗГ можлива за умови його інтеграції в офіційні інститути влади через механізми легітимації та ЗМІ.

4) Борис Савлохов («Солоха»)

Народився в 1950-х роках у селі Аскар, займався боротьбою. Після переїзду до Києва об’єднав своїх співвітчизників і створив потужну групу.

«Савлохов контролював кілька великих казино в Києві, речові ринки, а також два готелі – «Турист» і «Славутич» [27].

Він організовував незаконний оборот алкоголю з Росії, створював фінансові схеми та здійснював силовий контроль над підприємствами.

«Навіть був замах на «Солоху» – його машину обстріляли з гранатомета прямо в Києві» [27].

Водночас він займався благодійністю, підтримував спортивні та культурні заходи, зокрема конкурси краси, що формувало його позитивний імідж у масовій свідомості.

5) Віктор Рибалко («Рибка»)

Мав типовий кримінальний початок: його першим злочином була крадіжка фотоапарата, пізніше – 15 років позбавлення волі. У 1990-х роках він організував масштабне угруповання, яке розрослося в бізнес-структури.

«Займався вимаганням, замовними вбивствами, крадіжками з квартир, створив ритуальне бюро, володів ресторанами, спортивними комплексами» [27].

Він мав зв'язки на рівні керівництва НАК «Нафтогаз» – дружив з керівником компанії Бакаєм.

«Після виїзду з України він оселився в Амстердамі, жив гламурним життям, їздив на розкішних автомобілях і був клієнтом найкращих бутиків» [27].

Його імідж – приклад перетворення з вуличного злочинця на «короля тіньового бізнесу», який інтегрувався в західну споживчу систему.

6) Валерій Прищик («Прищ»)

Прізвисько «Пріщик» через дитячий комплекс. Він мав жорсткий характер, був схильний до самоствердження через агресію.

«Він керував одним із найнебезпечніших угруповань у районі Троєщини. Його бійці займалися побиттям бізнесменів, вимаганням та конфіскацією майна». Вважав себе невразливим, погрожував поліції та відкрито виявляв зневагу до закону.

«Його вбили у власному будинку кулею в голову – замовне вбивство, пов'язане з внутрішнім конфліктом» [27].

Його приклад є доказом нестабільності та крихкості злочинного режиму, особливо без стратегічного мислення чи зв'язків.

7)Володимир Поліщук, відомий під кримінальним прізвиськом «Чайник», з'явився на кримінальній карті Києва в атмосфері швидкого встановлення правопорядку наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. У сюжеті «Української правди» йдеться, що:

«В атмосфері такого тонкого шахрайства чи рекету на лівому березі з'являється Чайник – Володимир Поліщук»[26].

«Чайник» одним із перших встановив контроль над певними територіями та злочинними схемами, організувавши систему «рекету» на лівому березі Києва. Він здобув авторитет і вплив завдяки своєму підходу — поєднанню військової дисципліни та злочинних методів тиску на бізнес.

Його група діяла з чіткою ієрархією, а до її складу входили ветерани армії, що дозволяло їй витримувати конкуренцію з іншими злочинними угрупованнями. Деякі деталі цієї організації також розкриваються у зовнішніх джерелах, зокрема:

«В угрупованні, яке сформував майор запасу Володимир Поліщук фігурували військовослужбовці у відставці».[26].

Йому приписують встановлення суворого порядку, дисципліни та навіть жорстокого внутрішнього контролю – «ті, хто скоїв злочини, могли побити своїх, і вони їх жорстоко били».

«Чайник» також першим серед київської влади почав легалізувати діяльність свого угруповання, створюючи кооперативи для безпеки та

«страхування» бізнесу, що дозволяло йому «захищати» ізольовані фірми від інших банд.[26].

Поліщук підтримував контакти з міжнародними злочинними мережами, зокрема з тими, що займалися торгівлею зброєю:

«Він був одним із перших, хто встановив зв'язки з міжнародною мафією, яка торгувала зброєю»[26].

Багато хто вважає, що його військовий досвід та можливі зв'язки зі спецслужбами дали йому перевагу в протистоянні з конкурентами:

«Чайник, ймовірно, міг би пережити важкі часи, маючи за спиною потужну спецслужбу, яка координувала його дії» [26].

Однак, зрештою, саме це середовище зіграло з ним злий жарт: близька людина з його команди організувала змову, яка закінчилася вбивством Поліщука. Таким чином, образ «Чайника» – це поєднання суворої військової дисципліни, жорсткого контролю та кримінального лідерства, яке проявляється через насильство, рекет, легалізацію, через бізнес та міжнародні кримінальні зв'язки. Його смерть стала результатом зради всередині власної групи.

У 1990-х роках Київ став центром активного формування та функціонування організованих злочинних угруповань. На тлі загального розпаду державного контролю, економічної нестабільності та слабкої правоохоронної діяльності кримінальні лідери змогли заповнити вакуум влади в певних соціальних просторах – від ринків до банків. Аналіз постатей таких діячів, як Ігор Князєв («Князь»), Ігор Ткаченко («Череп»), Ігор Фадєєв («Москва»), Борис Савлохов («Солоха»), Віктор Рибалко («Рибка») та Валерій Прищик («Прищ») дозволяє виділити спільні риси, суттєві відмінності, а також виявити головне – що саме зробило цих людей лідерами кримінального світу.

Першою і, безсумнівно, найхарактернішою спільною рисою є походження більшості з них з маргіналізованих соціальних середовищ або спортивних структур. Четверо з шести розглядали спорт не лише як засіб самореалізації, а й як школу суворої дисципліни, ієрархії та влади. «Князь» був боксером, «Череп» – тренером з баскетболу, «Солоха» займалася боротьбою, а «Прищик» був

фізично активним та схильним до агресії ще зі шкільних років. Це спортивне коріння забезпечувало не лише фізичну перевагу, а й базовий авторитет серед однолітків, які згодом стали ядром груп. Інші – такі як «Рибка» – мали глибокий кримінальний досвід та тривалі терміни ув'язнення, що сформувало жорстку психологічну адаптацію до насильства та життя «за поняттями».

Друга спільна риса – це здатність мобілізувати «людські ресурси». Жоден з описаних лідерів не діяв самостійно – всі вони створили навколо себе стабільну групу. Вони знали, як залучити підлеглих: молодь, спортсменів, друзів дитинства чи земляків. Наприклад, «Князь» починав з 20–30 спортсменів, які згодом перетворилися на десятки бригад; «Череп» мав здатність збирати 100 людей за день просто завдяки особистому авторитету. «Солоха» залучав до Києва співвітчизників з Кавказу, які створили надійну структуру. Ці лідери не лише створювали організаційні ядра, а й підтримували дисципліну, використовуючи страх, насильство або фінансові винагороди.

Ще однією спільною рисою є контроль над територією та інфраструктурою. Кожен лідер ОЗГ намагався встановити монополію в певному районі Києва або в певній сфері діяльності. «Князь» домінував у Подільському районі, «Череп» тримав Хрещатик, «Солоха» контролював казино та готелі, «Рибка» контролював ритуальні послуги, ресторани та спортивні комплекси. Навіть «Прищ» з Троєщини зумів зберегти жорсткий місцевий контроль. Завдяки цьому вони отримували стабільні прибутки, можливість впливати на місцеву владу та уникати втручання конкурентів.

Варто окремо наголосити на медійному іміджі цих лідерів. Деякі з них свідомо формували публічний образ «позитивного бандита» — спонсора, благодійника, мецената. Наприклад, «Солоха» підтримував конкурси краси, культурні заходи; «Москва» пізніше став депутатом і легалізувався в публічному просторі. Інші (зокрема, «Прищ» та «Череп») будували свій імідж на жорстокості, страху та домінуванні через насильство. В обох випадках спрацювала стратегія впливу на свідомість: або через респектабельність, або через страх.

Водночас, відмінності між цими лідерами також суттєві. «Князь» та «Череп» – класичні харизматичні лідери з вуличним минулим. Вони фізично домінували, особисто вирішували конфлікти та були втіленням сили та агресії. На противагу цьому, «Москва» – приклад раціонального інтелектуального лідера. Він менше покладався на насильство, більше – на фінансову логіку, корупційні зв'язки та легальні схеми. «Рибка» – образ «тіньового підприємця», який вийшов з в'язниці, швидко побудував бізнес-імперію, інтегрувався в напівлегальний ринок та був здатний на міжнародні операції. «Солоха» – типовий стратег зі східним підходом до управління кланом, а «Прищ» – приклад саморуйнівного, психічно нестабільного лідера без стратегічного бачення, який жорстоко та швидко закінчив своє життя.

На основі аналізу можна сформулювати узагальнені риси, які забезпечували цим людям лідерство в кримінальному середовищі:

1) Сила та авторитет — фізична перевага, бойовий досвід, харизма забезпечували контроль і слухняність серед підлеглих.

2) Соціальний капітал — здатність об'єднувати навколо себе людей: однодумців, спортсменів, земляків.

3) Контроль ресурсів — території, комерційних об'єктів, фінансових потоків, що створювали основу влади.

4) Організаторські здібності — здатність будувати структури, делегувати обов'язки, дисциплінувати учасників.

5) Медіаімідж — використання публічного іміджу для легітимізації або демонстрації влади.

6) Гнучкість — здатність трансформуватися відповідно до обставин: від рекетира до підприємця або навіть політика.

Таким чином, лідери цих груп були не лише найжорстокішими чи найвпливовішими, але й тими, хто міг поєднувати фізичний вплив із соціальною інтеграцією, фінансовою стабільністю та медійною рекламою. Їхні особистості виявилися складними, багатошаровими та дивовижно адаптивними до кримінальної реальності того часу.

Для глибшого розуміння феномена лідера організованого злочинного угруповання було здійснено узагальнюючий аналіз на основі кількох репрезентативних кейсів, зібраних із журналістських розслідувань, відкритих судових матеріалів і публіцистики.

Аби систематизувати ключові характеристики та виявити спільні й відмінні риси, було здійснено операціоналізацію поняття «соціальний портрет» із виділенням основних теоретичних категорій та відповідних емпіричних індикаторів . У додатку 3.2 надано узагальнення основних характеристик, які формували образ лідера ОЗГ як соціального феномена в умовах пострадянського Києва. Цей підхід дозволяє не лише структуровано представити результати аналізу, а й сформувати основу для подальших соціологічних узагальнень і типологізацій.

3.3. Пропозиції щодо використання соціального портрету лідера злочинного угрупування у профілактиці криміналізації суспільства

1) розробка профілактичних програм на основі типових соціальних профілів:

Узагальнений соціальний портрет лідера організованої злочинності (ООЗ) дозволяє визначити ключові показники ризику: кримінальне або спортивне минуле, рання соціальна дезадаптація, середовище з дефіцитом легітимної влади. Це дає можливість створювати цільові соціальні програми для молоді групи ризику ще до того, як вона потрапить до кримінального середовища.

2) посилення профілактики у спортивному середовищі та інтернатах

Враховуючи, що багато лідерів ООЗ у 90-х роках формувалися у спортивних клубах або інтернатах, рекомендується активізувати соціальну підтримку таких закладів, зокрема, запровадити тренінги проти радикалізації, роботу психологів та громадських наставників.

3) інституційна взаємодія між МВС, освітою та соціальними службами

Інформація про можливі типи лідерства може бути використана правоохоронними органами у співпраці з навчальними закладами та службами у

справах дітей. Соціальний портрет дозволяє виявити ранні ознаки девіантної поведінки у підлітковому віці та спрямувати зусилля на превентивну соціальну адаптацію.

4) використання в криміналістичному аналізі для прогнозування нових форм організованої злочинності:

Сучасні групи стають менш помітними, але зберігають лідерські структури. Знання типової моделі лідера злочинної організації може допомогти аналітикам оцінити потенційні загрози в цифровому або економічному середовищі.

5) поширення альтернативних моделей лідерства в ЗМІ та культурі:

У 1990-х роках лідери злочинності стали частиною масової культури. Сьогодні важливо доносити позитивні образи успішних лідерів – соціально відповідальних, етичних, конструктивних – щоб зруйнувати романтизований образ «розбійника як героя».

6)Застосування в пенітенціарній системі для ресоціалізації засуджених:

Соціальний портрет може бути використаний при розробці індивідуальних пенітенціарних програм, з акцентом на перепідготовку харизматичних або лідерських якостей у конструктивному напрямку – бізнес, наставництво, соціальне підприємництво.

Розділ 3 був присвячений поглибленому емпіричному аналізу соціального портрета лідера злочинного угруповання з використанням вторинних джерел, включаючи журналістські розслідування, матеріали відкритих судових справ та тематичні аналітичні статті. У дослідженні розглядалися конкретні випадки впливових кримінальних авторитетів, зокрема таких, як Ігор Князєв («Князь»), Ігор Ткаченко («Череп»), Ігор Фадєєв («Москва»), Віктор Рибалко («Рибка»), Борис Савлохов («Солоха») та Валерій Прищик («Прищ»),Володимир Поліщук («Чайник»).

Аналіз базувався на чітко визначеній дослідницькій програмі з операціоналізацією понять та показників, що дозволило систематизувати характеристики, спільні та відмінні риси між ними.

Дослідження підтвердило гіпотезу про те, що лідери ОЗГ є соціальним феноменом перехідної епохи, що поєднує харизматичне, динамічне та економічне лідерство. Вони сформувалися в правовому вакуумі, де формальні інституції були слабкими або не функціональними, а неформальні механізми соціального контролю набирали сили. Спільними для всіх аналізованих елементів були такі ознаки: походження зі спортивного чи кримінального середовища, здатність мобілізувати підлеглих, жорстка внутрішня ієрархія в структурах, а також стратегічне використання медіа-іміджу – від публічної демонстрації сили до створення позитивного образу покровителя чи бізнесмена.

Водночас виявлено й суттєві відмінності: одні лідери діяли через відкриту агресію та страх (як-от «Череп» чи «Прищ»), інші ж орієнтувалися на економічні схеми та напівлегальні механізми легітимації («Москва», «Рибка»). Також спостерігається різний рівень інтеграції в публічну сферу: від повної тіньової діяльності до відкритої участі в політичному житті.

Таким чином, соціальний портрет лідера злочинного угруповання – це багатовимірний конструкт, який поєднує індивідуальні якості особистості з умовами макросоціального контексту. Його лідерство є результатом не лише особистої влади чи харизми, але й здатності адаптуватися до соціокультурних умов, закріплювати владу в хаотичному середовищі та отримувати визнання (часто неформальне) від суспільства.

ВИСНОВКИ

Дипломна робота, присвячена поглибленому аналізу феномену лідерства в організованих злочинних групах. Її тема — «Соціальний портрет лідера злочинної групи» — є надзвичайно актуальною з огляду на сучасні трансформації в суспільстві, зростання злочинної активності в деяких сферах та необхідність ефективних стратегій боротьби зі злочинністю. Робота охоплює міждисциплінарний рівень, поєднуючи елементи соціології, кримінології, психології та інших прикладних галузей, що дозволяє комплексно дослідити обрану тему.

У першому розділі ми розкриваємо теоретичні та методологічні принципи дослідження. Було проведено ґрунтовний аналіз визначень ключових понять: «лідер», «злодій у законі», «організована злочинність», «злочинна група», «соціальний портрет злочинця». Зазначається, що лідер злочинної групи не обов'язково є носієм виключно негативних характеристик — навпаки, він часто має розвинені адміністративні, комунікативні, психологічні навички, а також значний соціальний вплив у кримінальному середовищі. Нами обґрунтовано вибір методів дослідження, серед яких особливу роль відіграють біографічний метод, контент-аналіз, соціальне моделювання та вторинний аналіз судових рішень.

У другому розділі описаний процес аналізу типологій лідерства в кримінальному середовищі, а також особливостям формування лідерського авторитету. Були визначені різні моделі лідерства – харизматичні, традиційні та інституційні. Детально розглянуто роль «злодія в законі» як специфічної особистості в кримінальному світі, що поєднує в собі риси морального авторитету, стратегічного організатора та культурного символу. Значна увага також приділяється аналізу образів лідерів злочинних угруповань у кінематографі та масовій культурі. Було виявлено, що романтизація образу кримінального лідера у творах мистецтва сприяє формуванню спотвореного

уявлення про силу, успіх та авторитет у молоді, що, у свою чергу, може впливати на криміналізацію свідомості вразливих верств населення.

У третьому розділі представлені результати емпіричного дослідження, заснованого на аналізі реальних судових справ, інтерв'ю, аналітичних звітів та матеріалів ЗМІ. Були зібрані соціально-демографічні, психологічні, поведінкові характеристики лідерів злочинних угруповань. Серед типових рис було визначено: високий рівень адаптивності, стратегічне мислення, здатність до маніпулювання, авторитаризм у стилі керівництва, здатність нав'язувати систему правил і цінностей, здатність мобілізувати ресурси контрольованої спільноти. Важливо, що робота зосереджена на процесі легітимізації влади лідера – як у межах кримінального середовища, так і поза ним, в деяких випадках навіть при контакті з владними чи бізнес-структурами. Сформований у роботі соціальний портрет лідера злочинного угруповання дозволяє побачити його не як стереотипного «бандита», а як складну особистість з глибокими соціальними зв'язками, часто з високим інтелектуальним потенціалом та особливим кодексом етики. Це сприяє кращому розумінню механізмів функціонування злочинних мереж, а також дозволяє ефективніше розробляти стратегії соціальної профілактики.

Дослідницька гіпотеза, висунута в роботі, була загалом підтверджена на основі аналізу теоретичних основ, емпіричних даних та вивчених соціокультурних прикладів.

Зокрема, результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження показали, що лідер злочинної групи дійсно формується під впливом комплексу соціальних, психологічних та культурних факторів. Особливе значення мають умови соціального середовища (вплив вулиці, кримінального кола, середовища дитинства), культурні настанови (включаючи медіаобрази) та життєвий досвід.

Чітко зафіксовані особистісні характеристики, що сприяють досягненню лідерства в кримінальному середовищі: це харизма, стратегічне мислення, сувора самодисципліна, здатність маніпулювати емоціями та поведінкою інших, а також глибоке знання кримінальної субкультури та її коду. Ці риси були

підтверджені як у теоретичному аналізі, так і під час емпіричного дослідження конкретних прикладів, зокрема образу Володимира Поліщука («Чайника»), який вирізнявся харизмою, авторитарним стилем керівництва та здатністю мати тривалий вплив на підлеглих.

Також було підтверджено частину гіпотези щодо ролі масової культури. Аналіз образів лідерів у літературі, фільмах та телесеріалах показав, що медійне зображення таких персонажів справді впливає на суспільне сприйняття кримінальних лідерів, часто надаючи їм рис героїзму або навіть романтичного ореолу. Це сприяє легітимізації ідеї кримінальної влади серед певних верств населення, особливо молоді, що ускладнює превентивну роботу правоохоронних органів.

Таким чином, всі основні положення гіпотези були підтверджені, як за допомогою теоретичних моделей, так і на основі фактичного матеріалу. Виявлена система рис та соціокультурних впливів дозволяє стверджувати, що лідерство в організованій злочинній групі є не лише результатом особистої ініціативи, а й складним поєднанням зовнішніх та внутрішніх факторів, що формують лідера як соціальне явище.

В результаті робота не лише розширює наукове розуміння феномену кримінального лідерства, але й має практичне значення. Її результати можуть бути використані у підготовці персоналу правоохоронних органів, у формуванні навчальних програм та у створенні аналітичних інструментів для моніторингу кримінальних структур. У дослідженні також наголошується на необхідності створення системи альтернативних соціальних моделей для молоді, яка часто є цільовою аудиторією впливу кримінальних авторитетів. Таким чином, проєкт є значним внеском у вітчизняну соціологічну та кримінологічну науку та демонструє високий рівень аналітичного та дослідницького потенціалу для подальшої роботи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

2. Słownik terminów socjologicznych. L, M, N / [red. kol.: A. Mihaylova, A. Krechmar, A. Yasinska-Kanya, R. Ruzhychka, Z. T. Golenkova i inni]. Warszawa : Polska Akademia Nauk, Instytut Filozofii i Socjologii, 1991. 92 s.

3. Федчак, І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.

4. Бех, І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ-Чернівці: «Букрек», 2018. 320 с.

5. Сергеєва, Л. М., Кондратьєва, В. П., Хромей, М. Я. Лідерство: навч. посібн. / за наук. ред. Л. М. Сергеєвої. Івано-Франківськ : «Лілея НВ». 2015. – 296 с.

6. Тома, М. Г. «Злочинне лідерство» у проєкті Кримінального кодексу України. *Університетські наукові записки: Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2021. №12(24). С. 209–214.

7. Канібер, Ю. Вор у законі. *Велика українська кримінологічна енциклопедія.* У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокуренко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. – Харків: «Факт», 2021.1 С. 210–214.

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

9. Кримінологія: навч. посіб. / [О. Джужа, В. Василевич, Ю. Іванов та ін.] ; за заг. ред. О. Джужі. Київ : Прецедент, 2006. 208 с.

10. Konopelskyi V. Y. The Concept of Organized Crime and Prevention. *South Ukrainian Law Journal.* 2023. No. 3. P. 47–52. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.3.9 (date of access: 18.05.2025).

11. Кім, К. В. Організована злочинність: правові та психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 266–269.

12. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 214 с.

13. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.

14. Актуальні проблеми протидії тероризму та злочинності в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції: вип. 13 / за заг. ред. академіка НАН України, д. т. н. В. П. Горбуліна. Київ : Нац. акад. СБ України, 2005. 268 с.

15. Суховолець, Ю. А. Поняття організованої злочинності та її стрижневої категорії – злочинного угруповання. *Митна справа.* 2014. № 6(96), ч. 2, кн. 1. С. 172–176.

16. Гула, Л. Ф. Відмежування функцій лідера організованої злочинної групи від інших співучасників злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. 2013. Вип. 1. С. 349–360.

17. Редько, І. С. Психологічні особливості лідера організованої злочинної групи. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення. 2016. URL : http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/5872 (дата звернення: 09.05.2025).

18. Солодовнікова, Х. К. Соціально-психологічний портрет сучасного терориста. *Вісник Національного університету оборони України.* 2014. № 3 (40). С. 326–333.

19. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

20. Мертон, Р. Соціальна теорія та соціальна структура (фрагменти). Київ : Абрис, 1996. 109 с.

21. Goffman, E. Frame Analysis : An Essay on the Organization of Experience. Boston : Northern University Press, 1974. 585 p.

22. Турчин, Т. Організована злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація й запобігання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2016. № 4. С. 211–215.

23. Костенко, М. В. Психологічні характеристики організованих злочинних груп. *Форум права.* 2014. №3. С. 150–154.

24. Слюсаренко, О. О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2016. № 2(39). С. 244–246.

25. Севрук, В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

26. Українська правда. Череп, Савлоха, Чайник, Князь, Кисіль. Хто керував кримінальним світом Києва в перебудову і на світанку незалежності. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/03/13/7243400/ (дата звернення: 26.05.2025).

27. Бандитський Київ: сім кримінальних авторитетів 90-х. STORYBOOM!. URL: https://storyboom.com.ua/banditskij-kiev-sem-kriminalnyh-av/ (дата звернення: 29.05.2025).

28. Вознюк, А. А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 1(11). С. 176–194.5

29. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. Верховна Рада України. URL:6 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення: 09.05.2025).

30. Столбовий, В. П. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угрупувань. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. Львів : ЛЮІ МВС України, 2004. № 1. С. 124–146.

31. Сірий, Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії / Навч. посіб. – Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2007. 480 с.

32. Виговський, Д. Л., Виговський, А. В. Феноменологія кримінальної субкультури. *Університетські наукові записки.* 2008. № 2(26). С. 193–199.

33. Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. Київ : Національна академія управління, 2008. 288 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 3.2

Аналіз емпіричного матеріалу

№	Лідер (псевдонім)	Лідерські якості	Засоби впливу	Результати діяльності	Методи досягнення мети	Тип кримінального лідера
1	Ігор Князєв «Князь»	Спортивний авторитет, дисципліна	«Дах», рекет, страх, авторитет	≈300 осіб у 10 бригадах; контроль бізнесу на Подолі.	Організація бригад зі спортсменів; системний рекет.	Харизматичний лідер. Сформований у спортивному середовищі – дисципліна, фізична сила. Діє в рамках вуличної банди з чіткою структурою.
2	Ігор Ткаченко «Череп»	Харизма, жорстокість, вуличний авторитет	Демонстративне насильство;страх; публічний імідж	Контроль над Хрещатиком, ≈100 людей за денний збір	Показові побиття, імідж «людини, що вирішує»	Харизматичний вуличний ватажок. Походить із силового кримінального середовища, з акцентом на показову жорстокість. Створює імідж «бандитського кумира» серед молоді.
3	Ігор Фадєєв «Москва»	Аналітичний розум, стратегічне мислення	Економічний контроль, фінансові потоки	Легалізація доходів; депутатська посада.	Використання фінансів, банків, зв’язків.	Економічно-стратегічний лідер. Має аналітичне мислення, освіту/досвід в економіці. Працює в межах

						організованої злочинної структури, з переходом у легальний бізнес.
4	Борис Савлохов «Солоха»	Організаторські здібності, зв’язки	Контроль казино, ринків, готелів, алкоголю.	Потужна група; замахи на життя; бізнес-контроль.	Бізнес-схеми, силовий контроль, публічна благодійність	Бізнес-стратег. Поєднує вуличну жорстокість з організаційними здібностями в бізнес-сфері. Діє як мафіозний авторитет із субкультури кримінального бізнесу.
5	Віктор Рибалко «Рибка»	Вулична кмітливість, зв’язковість	Вимагання, вбивства, бізнес-структури.	Ресторани, спорткомплекси, ритуальні послуги;	Інтеграція злочинного і легального; зв’язки з Нафтогазом.	Тіньовий бізнес-король. Інтегрується у легальний бізнес, використовує давні кримінальні зв’язки. Відображає стиль лідера-мафіозі з бізнес-орієнтацією.
6	Валерій Прищик «Прищ»	Агресивність, жорстокість, безстрашність	Насильство, побиття, погрози поліції.	Контроль району Троєщина, небезпечна банда	Силовий тиск, залякування, конфіскації	Вулично-насильницький авторитет. Сформований у середовищі вуличних злочинців, з акцентом на агресію. Діє як фізично домінуючий ватажок районного рівня.

7	Володимир Поліщук «Чайник»	Військова дисципліна, ієрархія	Рекет, дисципліна, ветерани у складі.	Контроль лівого берега; організовані бригади	Ієрархічна структура; зв’язки з армією і СБУ.	Військово-організований кримінальний стратег. Має військову дисципліну, наголос на ієрархію та спецслужбові зв’язки. Організує структуровані бригади, поєднуючи вуличний рекет з професійною дисципліною.	

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Дронова Олена Костянтинівна, студентка IV курсу бакалаврату, денної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність С5 «Соціологія», освітня програма «Соціологія медіації і кримінології», адреса електронної пошти 357953lena@gmail.com:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальний портрет лідера злочинного угрупування» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений/на;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

06.06.2025 О.К. Дронова

Науковий керівник, доцент,
д.філос.н., професор кафедри соціології
06.06.2025 В.О.Скворець